

Wielki słownik języka polskiego

Zasady opracowania

Kraków, grudzień 2012

Spis treści

1.	Ogólna charakterystyka słownika	5
2.	Co zostało opisane w słowniku	6
3.	Zasady hasłowania	7
4.	Zakres informacji w haśle słownikowym.....	8
4.1	Zakres informacji w hasłach typu ZWYKŁE	9
4.1.1	Forma hasłowa	9
4.1.2	Chronologizacja	9
4.1.3	Warianty	10
4.1.4	Pochodzenie	10
4.1.5	Wymowa	12
4.1.6	Opis znaczenia.....	13
4.1.6.1	Numeracja znaczeń	13
4.1.6.2	Identyfikatory semantyczne	15
4.1.6.3	Definicje	15
4.1.6.3.1	Ogólne zasady definiowania	16
4.1.6.3.2	Źródła definicji	17
4.1.6.3.3	Ukształtowanie definicji.....	18
4.1.6.3.3.1	Stosunek do tradycyjnej typologii definicji	18
4.1.6.3.3.2	Powolywanie się w definicjach na inne hasła i inne znaczenia tego samego hasła	19
4.1.7	Kwalifikatory	20
4.1.7.1	Kwalifikatory chronologiczne.....	20
4.1.7.2	Kwalifikatory frekwencyjne.....	21
4.1.7.3	Kwalifikatory stylistyczne.....	21
4.1.7.4	Kwalifikatory dotyczące zasięgu geograficznego.....	21
4.1.7.5	Kwalifikatory dotyczące zasięgu środowiskowego	22
4.1.7.6	Kwalifikatory specjalistyczne	22
4.1.7.6.1	Kwalifikatory jedno-i wielod dziedzinowe	24
4.1.7.6.2	Kwalifikatory przy jednostkach należących do „gwar zawodowych” ...	25
4.1.7.7	Kwalifikatory ekspresywne.....	25
4.1.8	Kwalifikacja tematyczna	26
4.1.8.1	Słownictwo tematyczne i a tematyczne	26
4.1.8.2	Wzajemny stosunek między kwalifikatorami specjalistycznymi a podziałem tematycznym	27
4.1.8.3	Kategorie podziału tematycznego	27
4.1.9	Relacje znaczeniowe	32
4.1.10	Ilustracja materiałowa w słowniku.....	33
4.1.10.1	Połączenia.....	33
4.1.10.1.1	Uwagi ogólne	33
4.1.10.1.2	Zasady zamieszczania połączeń w hasłach	34
4.1.10.2	Cytaty	37
4.1.11	Odmiana	38
4.1.11.1	Uwagi ogólne	38
4.1.11.2	Miejsce informacji o odmianie w artykule hasłowym	38
4.1.11.3	Ogólne zasady podawania form fleksyjnych.....	38
4.1.11.4	Użycie kwalifikatorów przy formach fleksyjnych	39

4.1.11.5	Uwagi o opisie fleksyjnym poszczególnych części mowy	39
4.1.11.5.1	Odmiana rzeczowników	39
4.1.11.5.1.1	Rodzaj gramatyczny	39
4.1.11.5.1.2	Przypadek	40
4.1.11.5.1.3	Deprecjatywność	41
4.1.11.5.1.4	Uniformizm	41
4.1.11.5.1.5	Liczba	41
4.1.11.5.2	Odmiana przymiotników	42
4.1.11.5.2.1	Zakres kategorii przymiotnika	42
4.1.11.5.2.2	Zasób form przymiotnika	42
4.1.11.5.2.3	Problem stopniowania	43
4.1.11.5.3	Odmiana czasowników	43
4.1.11.5.3.1	Zasób form fleksyjnych czasownika i jego ustrukturyzowanie w haśle	44
4.1.11.5.3.2	Informacje o ograniczeniach użycia niektórych form czasownika	48
4.1.11.5.4	Odmiana liczebników	48
4.1.11.5.5	Przysłówki	49
4.1.11.5.6	Wykaz skrótów do części gramatycznej	50
4.1.12	Składnia	51
4.1.12.1	Zakres i źródła informacji składniowej w słowniku	51
4.1.12.2	Stosowane konwencje i oznaczenia	51
4.1.13	Informacja normatywna	52
4.1.14	Noty o użyciu	53
4.1.15	Odesłania do haseł typu NIECIĄGŁE	54
4.2	Hasła typu NIECIĄGŁE (opisujące frazeologizmy i przysłowia)	56
4.2.1	Miejsce frazeologizmów i przysłów w makrostrukturze słownika	56
4.2.2	Zasady opisu frazeologizmów	56
4.2.2.1	Rozumienie pojęcia frazeologizmu (związku frazeologicznego) w WSJP	56
4.2.2.2	Problem granicy związków frazeologicznych	57
4.2.2.3	Rola wiedzy językowej i pozajęzykowej w ustalaniu zasobu frazeologizmów kwalifikujących się do opisu w słowniku	58
4.2.2.4	Forma hasłowa (podstawowa) frazeologizmu i jego warianty	59
4.2.2.4.1	Postać hasłowa	59
4.2.2.4.2	Warianty frazeologizmu i ich opis w słowniku	59
4.2.2.4.3	Wariantywność a synonimia związków frazeologicznych	60
4.2.2.4.4	Zakres informacji w artykułach hasłowych opisujących frazeologizmy i ich struktura	61
4.2.3	Przysłowia w <i>Wielkim słowniku języka polskiego</i>	63
4.3	Hasła typu SKRÓT	64
4.3.1	Co jest opisywane w hasłach typu SKRÓT	64
4.3.2	Zasady hasłowania	64
4.3.3	Kolejność podhaseł	64
4.3.4	Dalsze informacje w haśle	64
4.4	Hasła typu SKRÓTOWIEC	66
4.4.1	Forma hasłowa i warianty	66
4.4.2	Podział na podhasła i ich numeracja	66
4.4.3	Dalsze informacje w haśle	66
4.5	Hasła typu FUNKCYJNE	68
4.5.1	Forma hasłowa	68
4.5.2	Identyfikator znaczenia	68

4.5.3	Chronologizacja	69
4.5.4	Warianty	69
4.5.5	Pochodzenie	69
4.5.6	Wymowa	69
4.5.7	Definicja	69
4.5.8	Kwalifikatory	70
4.5.9	Kategoria znaczeniowa	70
4.5.10	Relacje znaczeniowe	70
4.5.11	Odmiana	71
4.5.12	Składnia	74
4.5.12.1	Szyk	74
4.5.12.2	Ograniczenia zakresu użycia	75
4.5.12.3	Korelat	75
4.5.12.4	Aglutynacja	75
4.5.13	Pragmatyka	75
4.5.14	Informacja normatywna	75
4.5.15	Noty o użyciu	75
4.5.16	Przykłady	76
	Literatura cytowana	77

1. Ogólna charakterystyka słownika

W zamierzeniu jego autorów *Wielki słownik języka polskiego* (WSJP) ma być:

- słownikiem dokumentacyjnym, tzn. opartym na autentycznej bazie materiałowej. Bazą źródłową słownika jest przede wszystkim [Narodowy Korpus Języka Polskiego \(NKJP\)](#). Drugim pod względem ważności źródłem jest korpus pomocniczy, stworzony w IJP PAN specjalnie na potrzeby słownika, gromadzący teksty, które z różnych powodów nie znalazły się (i nie znajdują się) w NKJP. Źródłem trzecim jest polski Internet, wreszcie, możliwa jest własna ekscerpcja autorów haseł. W WSJP uwzględnione będą tylko te jednostki leksykalne (wyrazy, związki frazeologiczne, przysłowia), które zostały w tych źródłach poświadczone;
- słownikiem współczesnej polszczyzny (w szerokim tego słowa znaczeniu) – przyjęto zasięg czasowy od 1945 roku, jednak ze względu na specyfikę źródeł, o czym niżej, gros materiału pochodzić będzie z ostatnich dziesięcioleci XX i początków XXI wieku;
- słownikiem deskryptywnym, a nie normatywnym – autorzy nie będą eliminować z opisu zjawisk językowych uznawanych za niepoprawne, czy – z jakichkolwiek powodów – niegodne zanotowania w słowniku. Ograniczą się do informowania o nieakceptowalności normatywnej zanotowanych faktów, na podstawie *Słownika poprawnej polszczyzny* i kwalifikowania stylistycznego jednostek substandardowych;
- słownikiem akademickim, w tym sensie, że autorzy dążyć będą do uwzględnienia w jak największym stopniu osiągnięć polskiego XX-wiecznego językoznawstwa, zwłaszcza w zakresie opisu semantycznego, fleksyjnego, składniowego jednostek leksykalnych, przy tym jednak opis w słowniku jest skierowany do możliwie jak najszerszej grupy użytkowników polszczyzny;
- słownikiem elektronicznym sensu stricto, tzn. planowanym od początku jako słownik elektroniczny, nie zaś przeniesieniem do elektronicznej postaci słownika drukowanego. Dzięki temu można w nim zastosować taką strukturę hasła i taką postać jej prezentacji, która zrywa z ograniczeniami typowymi dla słowników papierowych.

2. Co zostało opisane w słowniku

Przewidziano, że w słowniku znajdą się hasła opisujące niżej wymienione rodzaje faktów językowych:

- pojedyncze wyrazy (jednostki jednosegmentowe), reprezentujące różne części mowy;
- związki frazeologiczne;
- najczęściej używane przysłowia;
- skróty;
- skrótowce;
- wybrane nazwy własne.

3. Zasady hasłowania

W *Wielkim słowniku języka polskiego* przyjęto zasadę, że czynnikiem warunkującym przypisanie jednostek leksykalnych do konkretnego artykułu hasłowego jest kształt graficzny formy hasłowej oraz interpretacja gramatyczna jednostki. W osobnych zatem hasłach opisuje się:

A) jednostki różniące się zapisem ortograficznym (wielka/mala litera), a więc np. *baran* ('zwierzę; skóra; o człowieku') – *Baran* ('gwiazdozbiór; znak zodiaku; osoba spod tego znaku');

B) jednostki o różnej kwalifikacji gramatycznej na poziomie tzw. części mowy, przy czym kolejne hasła o tym kształcie są opatrywane numerami rzymskimi, np.:

piec I (czasownik), **piec** II (rzeczownik);

absolutnie I (przysłówek), **absolutnie** II (funkcyjne);

pięć I (liczebnik), **pięć** II 'ocena 5 w szkole' (rzeczownik);

zielony I (przymiotnik), **zielony** II (rzeczownik).

Kolejność homonimów ustala się albo na podstawie kryterium prymarności syntaktyczno-gramatycznej (por. wyżej **pięć**, **zielony**), albo – gdy się nie da takiej jednoznacznie ustalić – na zasadzie konwencjonalnej: rzeczownik, czasownik, przymiotnik, przysłówek, liczebnik, funkcyjne.

Nie stosuje się natomiast rozdzielania artykułów hasłowych na zasadzie etymologicznej, gdyż oznaczałoby to krzyżowanie kryteriów o charakterze synchronicznym i diachronicznym; poza tym konsekwentne zastosowanie takiego zabiegu w połączeniu z zasadą uwzględniania w hasłach tylko bezpośredniego źródła zapożyczenia musiałoby prowadzić do znacznego zwiększenia liczby haseł „podwójnych” (dla wybranych bowiem znaczeń leksemów takich jak np. *mysz*, *sezon* 'zbiór odcinków serialu telewizyjnego'), będących zapożyczeniami semantycznymi z angielskiego, należałoby postulować odrębne hasła. Dlatego informacja o pochodzeniu jest podawana odrębnie dla każdego znaczenia-podhasła.

Zgodnie z przedstawioną wcześniej ogólną zasadą w osobnych artykułach hasłowych opisuje się także: skróty zapisywane z kropką lub bez kropki, mające różne rozwiązania, np.:

g (=gram); **g.** (=godzina).

4. Zakres informacji w haśle słownikowym

Jest on w pewnym stopniu zależny od specyfiki jednostki języka, którą dane hasło opisuje. Wyróżnić tu można zasadniczo następujące kategorie:

- tzw. **hasła zwykłe**, opisujące wyrazy należące do podstawowych części mowy (rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki, przysłówki, liczebniki, zaimki, wykrzykniki);
- tzw. **hasła funkcyjne**, opisujące wyrazy i jednostki wielowyrazowe niesamodzielne znaczeniowo, zaliczane zwyczajowo do takich klas, jak m.in. przyimki, spójniki, partykuły;
- hasła **typu nieciągłe**, do których zalicza się hasła opisujące frazeologizmy i przysłowia;
- hasła opisujące **skróty**;
- hasła opisujące **skrótowce**.

4.1 Zakres informacji w hasłach typu ZWYKŁE

Reprezentują one podstawowy typ strukturalny haseł WSJP, dlatego w tym opisie poświęci się im najwięcej miejsca. W hasłach tych opisuje się wyrazy reprezentujące podstawowe części mowy: rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki, przysłówki, liczebniki.

4.1.1 Forma hasłowa

Jest ona elementem rozpoczynającym artykuł hasłowy, wyświetla się w kolorze czerwonym. Stosowane są tu konwencje od dawna obecne w polskiej leksykografii, tzn. w wypadku rzeczowników formą hasłową jest forma równokształtna z mianownikiem liczby pojedynczej (lub mnogiej, gdy mamy do czynienia z *plurale tantum*), w wypadku przymiotnika i liczebnika – z mianownikiem liczby pojedynczej rodzaju męskiego, w wypadku czasowników – z formą bezokolicznika.

4.1.2 Chronologizacja

Nazwa tego pola jest nieco myląca. Początkowo twórcy słownika zamierzali zamieszczać dokładną datację pierwszego użycia poszczególnych słów hasłowych w tekstach polskich, jednak wykonanie tego zadania okazało się niemożliwe w warunkach realizacji projektu. Stąd też ograniczono się, wzorem wielu innych polskich słowników, do odnotowywania obecności danego słowa (a w zasadzie kształtu graficznego) w jednym z wcześniejszych słowników języka polskiego. Zdajemy sobie sprawę, że fakt niezanotowania jakiegoś wyrazu w słowniku nie oznacza, że nie mógł być on znany w okresie objętym zasięgiem tego słownika, jednak stoimy na stanowisku, że nawet taka informacja może być w pewnym stopniu przydatna odbiorcy (a uzupełnienie danych chronologizacyjnych w przyszłości oczywiście jest możliwe).

Chronologizacja w WSJP nie uwzględnia poszczególnych znaczeń wyrazu, ale tylko wystąpienia hasła o danej formie („główce”) w jednym z czternastu niżej wymienionych słowników:

SStp	<i>Słownik staropolski</i> , t. 1–11, red. S. Urbańczyk, Wrocław – Kraków 1953–2002
SPXVI	<i>Słownik polszczyzny XVI wieku</i> , red. M.R. Mayenowa, F. Peplowski, K. Mrowcewicz, t. 1–35, Wrocław – Warszawa 1956–2011
SKN	Knapiusz G., <i>Thesaurus Polono-Latino-Graecus in tres tomos divisus</i> , cz. 1, Cracoviae 1621
SJPXVII	<i>Słownik języka polskiego XVII i I. poł. XVIII w.</i> , http://sxvii.pl
STR	M. A. Trotz, <i>Nowy dykcjonarz to jest Mownik polsko-francusko-niemiecki</i> , Lipsk 1764
SL	S. B. Linde, 1807–1814, <i>Słownik języka polskiego</i> , t. 1–6, Warszawa
SWIL	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. A. Zdanowicz i inni, t. 1–2, Wilno, 1861
SJPWAR	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900–1927
SJPDor	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. W. Doroszewski, t. 1–11, PWN, Warszawa 1958–1969
SJPSz	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. M. Szymczak, t. 1–3, PWN, Warszawa 1978–1981
SJPDun	<i>Słownik współczesnego języka polskiego</i> , red. B. Dunaj, Wilga, Warszawa 1996

ISJP	<i>Inny słownik języka polskiego</i> , red. M. Bańko, t. 1–2, PWN, Warszawa 2000
PSWP	<i>Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny</i> , red. H. Zgółkowa, t. 1–50, Poznań 1994–2005
USJP	<i>Uniwersalny słownik języka polskiego</i> , red. S. Dubisz, t. 1–5, PWN, Warszawa 2003

Przycisk otwierający pole „Chronologizacja” znajduje się powyżej formy hasłowej (w widoku do druku zawartość tego pola wyświetla się zaraz pod formą hasłową). Po jego naciśnięciu pojawiają się skróty nazw tylko tych słowników, w których dane hasło odnotowano. Jeśli skrót się nie pojawia, oznacza to, że w danym słowniku hasła nie uwzględniono.

Jeśli w którymś słowniku (zwłaszcza dawniejszym) hasło występuje w innej postaci ortograficznej, jest to również zaznaczone, tak jak w wypadku hasła *akademia*:

CHRONOLOGIZACJA: SPXVI: *akademija*
 SKN:
 SJPXVII:
 STR:
 SL:
 SWIL: *akademja*
 SJPPWAR: *akademja*
 SJPDor:
 SJPSz:
 SJPDun:
 ISJP:
 PSWP:
 USJP:

Po wskazaniu myszką danego skrótu nazwy słownika wyświetla się w „dymku” jego pełna nazwa i opis bibliograficzny.

4.1.3 Warianty

Notuje się tutaj warianty fonetyczno-ortograficzne, tzn. takie, w których odrębnej pisowni towarzyszy również odrębna wymowa, np. *pośpieszny* i *pospieszny*.

4.1.4 Pochodzenie

Zamieszczane są w tym miejscu informacje etymologiczne dotyczące zasadniczo tylko leksemów nierodzimych, zaczerpnięte z dostępnych słowników wyrazów obcych i słowników etymologicznych. W przyszłości planowane są dogłębniejsze studia nad weryfikacją tej informacji etymologicznej i jej rozszerzenie również na wyrazy rodzime.

Informacja o pochodzeniu zawiera następujące składniki:

- język (języki), z którego (z których) wyraz przeszedł do polszczyzny;
- postać graficzną w języku źródłowym, jeśli jest inna niż polska, np. **akcja**: łac. *actio*;
- znaczenie w języku źródłowym, jeśli jest inne niż wyrazu polskiego, np. **akumulator**: łac. *accumulator* ‘zbieracz’.

Nie objaśnia się szczegółowo pochodzenia wyrazów pochodnych słotwórczo od wyrazów zapożyczonych, jedynie odsyła się do wyrazu podstawowego, przy którym źródłosłów jest objaśniony. Na przykład w hasle **absurdalny** nie ma objaśnienia pochodzenia, tylko

informacja: „Pochodny od **absurd**”, co ma oznaczać, że dalsze informacje etymologiczne znajdują się właśnie w haśle **absurd**.

Objaśnienie skrótów do pola „Pochodzenie”:

<i>amer.</i>	amerykański (angielski w odmianie amerykańskiej)
<i>ang.</i>	angielski
<i>austr.</i>	australijski
<i>bialorus.</i>	białoruski
<i>bret.</i>	bretoński
<i>bułg.</i>	bułgarski
<i>celt.</i>	celtycki
<i>chorw.</i>	chorwacki
<i>czes.</i>	czeski
<i>d.-niem.</i>	dolnoniemiecki
<i>fiń.</i>	fiński
<i>fr.</i>	francuski
<i>germ.</i>	germański
<i>gr.</i>	grecki
<i>hebr.</i>	hebrajski
<i>hind.</i>	hinduski
<i>hiszp.</i>	hiszpański
<i>hol.</i>	holenderski
<i>irl.</i>	irlandzki
<i>jap.</i>	japoński
<i>jidysz</i>	jidysz
<i>karaib.</i>	karaibski
<i>litew.</i>	litewski
<i>łac.</i>	łaciński
<i>łac. kośc.</i>	łacina kościelna
<i>łac. śred.</i>	łacina średniowieczna
<i>mong.</i>	mongolski
<i>n.-gr.</i>	nowogrecki
<i>niem.</i>	niemiecki
<i>n.-łac.</i>	nowołaciński
<i>norw.</i>	norweski
<i>osm.</i>	osmański
<i>osm.-tur.</i>	osmańsko-turecki
<i>pers.</i>	perski
<i>peruw.</i>	peruwiański
<i>p.-gr.</i>	późnogrecki
<i>p.-łac.</i>	późnołaciński
<i>port.</i>	portugalski
<i>prowans.</i>	prowansalski
<i>ros.</i>	rosyjski
<i>rum.</i>	rumuński
<i>sansk.</i>	sanskryt
<i>serb.-chorw.</i>	serbsko-chorwacki
<i>słowac.</i>	słowacki

<i>st.-cz.</i>	staroczeski
<i>st.-fr.</i>	starofrancuski
<i>st.-rus.</i>	staroruski
<i>st.-w.-niem.</i>	staro-wysoko-niemiecki
<i>szwajc.</i>	szwajcarski
<i>szwedz.</i>	szwedzki
<i>śr.-d.-niem.</i>	średnio-dolno-niemiecki
<i>śr.-g.-niem.</i>	średnio-górno-niemiecki
<i>śr.-hol</i>	średnioholenderski
<i>śr.-w.-niem.</i>	średnio-wysoko-niemiecki
<i>tat.</i>	tatarski
<i>tur.</i>	turecki
<i>ukr.</i>	ukraiński
<i>węg.</i>	węgierski
<i>wietn.</i>	wietnamski
<i>wł.</i>	włoski

4.1.5 Wymowa

Informację o wymowie podaje się tylko wtedy, gdy może ona budzić wątpliwości polskiego *native speaker*a, jako niezgodna z powszechnymi w języku polskim zasadami realizacji dźwiękowej liter i połączeń literowych. Podawana jest ona w nawiasach kwadratowych, za pomocą znaków alfabetu łacińskiego, nieznacznie tylko poszerzonego o następujące:

ã, ĩ, ũ, ŷ – tylda nad odpowiednią samogłoską oznacza jej nosowość, np. w wyrazach:

awans: [awãs] lub [awans],

inspirować: [inspirować] lub [ĩspirować],

kunszt: [kunszt] lub [kũszt],

symfonia: [symfońja] lub [sỹfońja];

ŋ – *n* tylnojęzykowe, np.

doping [dopinŋ] lub [dopink],

ü – umlaut *u* wymawiany jak [i] przy zaokrąglonych wargach, np. **jury** [žürj]

’ po spółgłosce na końcu wyrazu – oznacza jej miękkość np. w wyrazie **głasnost** [głãsnost’]).

Znaku: [-] (dywizu) używa się w następujących sytuacjach:

- aby zaznaczyć, że spółgłoska, która go poprzedza, jest zmiękczone, nie zaś miękka, jak by mogło wynikać z ogólnych zasad opisujących stosunek wymowy do pisowni w języku polskim np.

sinus [s-**ĩ**nus],

cito [c-**ĩ**to],

zirytowany [z-**ĩ**rytowany];

- gdy w wyrazie hasłowym występują takie połączenia dwóch samogłosek jak *ai*, *au*, *eu*, *oa*, *oi*, *ua*, *ui* itp., które tworzą dwie różne sylaby np.:

neutralny [ne-u-tralny];

- jeżeli dany wyraz hasłowy zawiera takie połączenia dwóch samogłosek jak *ai*, *au*, *eu*, *oa*, *oi*, *ua*, *ui* itp., np.

rozmaity [rozma-ity] lub [rozmajity],

boisko [bo-isko] lub [bojisko];

- do rozdzielenia dwóch spółgłosek w wyrazach, w których występują połączenia literowe *ch*, *cz*, *dz*, *rz* wymawiane jako dwie głoski, np:

tysiąchhektarowy [tysiąc-hektarowy];

Alzheimer [alc-hajmer],
tysiączałotowy [tysiąc-złotowy],
podziemny [pod-ziemny],
podzamcze [pod-zamcze],
zmarznąć [zmar-znać];

- oraz w wyrazach obcych, np: *budżet* [bud-żet] lub [budż-żet].

Podaje się także informację o akcencie, gdy może on budzić wątpliwości rodzimego użytkownika polszczyzny. Akcentowana samogłoska jest oznaczona jako wytłuszczona i podkreślona, np.:

osiemset [**o**siemset],
czterysta [czte**r**ysta],
siedemset [sie**d**emset].

Zarówno informacja o wymowie, jak i o akcencie w polu „Wymowa”, dotyczy tylko form hasłowych, pomija się informacje o akcentowaniu form fleksyjnych, a informacja o wymowie tych form, gdy zachodzi potrzeba, jest umieszczana w polu „Noty o użyciu”.

4.1.6 Opis znaczenia

4.1.6.1 Numeracja znaczeń

W *Wielkim słowniku języka polskiego* stosuje się zasadniczo jednostopniową numerację podhasła (znaczeń) w hasłach; używa się kolejnych liczb arabskich. Numerację dwustopniową stosuje się w następujących wypadkach:

- 1) przy wyróżnianiu szczegółowych znaczeń relacyjnych przymiotnika relacyjnego;
 - 2) przy wyróżnianiu znaczeń pozostających w relacji polisemii regularnej;
 - 3) przy wyróżnianiu znaczeń rzeczowników zdrobniałych lub ekspresywnych, motywowanych różnymi znaczeniami tego samego rzeczownika podstawowego.
- Stosuje się wtedy obok liczb arabskich kolejne litery alfabetu, a więc np. 1a, 1b, 1c...

Ad. 1 **Przymiotnikiem relacyjnym** nazywamy przymiotnik pochodny słowotwórczo od rzeczownika lub czasownika wyrażający relację między swoją podstawą słowotwórczą a rzeczownikiem, który w danym połączeniu tworzy z nim związek składniowy. Tak więc np. przymiotnik **styczniowy** zawiera w WSJP następujące podhasła:

1. związany ze styczniem:

- 1.a dzień,
- 1.b mróz,
- 1.c turniej,
- 1.d deficyt,
- 1.e numer gazety,
- 1.f solenizant.

Określenie występujące pod numerem 1. wskazuje na powiązanie wszystkich znaczeń, wyspecyfikowanych z kolejnymi literami, z rzeczownikiem *styczeń*; w podhasłach zaś 1a–1f zostają zamieszczone opisy konkretnych znaczeń relacyjnych.

Dany przymiotnik pochodny słowotwórczo może wykazywać znaczenia relacyjne (opisywane w podhasłach numerowanych dwustopniowo) i nierelacyjne (opisywane w hasłach

numerowanych jednostopniowo), a także znaczenia relacyjne powiązane z różnymi znaczeniami wyrazu podstawowego, np.:

bombowy

1. związany z bombą – pociskiem:
 - 1.a uzbrojenie,
 - 1.b dywizjon,
 - 1.c nalot;
2. związany z bombą – ładunkiem wybuchowym;
3. oceniany pozytywnie.

Ad 2. Polisemia regularna jest zjawiskiem występującym wtedy, gdy dane zróżnicowanie znaczeniowe dotyczy nie jednej pary wyrazów, ale większej ich liczby. Przykładowo, wyrazy takie jak *wiśnia*, *morela*, *śliwka*, *gruszka* mogą oznaczać zarówno roślinę (drzewo), jak i jadalny owoc tej rośliny; wyrazy *kryształ*, *fajans* zarówno materiał, jak i wyrób z tego materiału. Niektóre typy polisemii regularnej mogą obejmować bardzo wiele leksemów, praktycznie wszystkie należące do określonej kategorii znaczeniowej, dotyczy to np. wyrazów będących nazwami naczyń i różnego rodzaju pojemników, które mogą jednocześnie oznaczać ilość substancji, jaka się mieści w tym naczyniu – pojemniku (*wypić butelkę wina*, *szklankę herbaty*, *wlać do czegoś wiadro wody*, ale też *przywieźć dwie ciężarówki piasku*). Na temat polisemii regularnej od lat trwają spory wśród semantyków i leksykografów. Niektórzy badacze zagadnienia formułują postulat, aby faktów polisemii regularnej nie odnotowywać w części hasłowej słowników, ponieważ mają one właśnie dla poszczególnych grup wyrazów charakter bezwyjątkowy, przynajmniej teoretycznie, ale żeby odnotowywać je zbiorczo w postulowanej części ogólnej słownika. Postulat ten mieści się w ramach szerszego ich spojrzenia na słownik jako na jedną z dwóch części opisu języka naturalnego, zawierającą tylko „fakty jednostkowe, niepowtarzalne”, gdy fakty powtarzalne, przede wszystkim gramatyczne, ale, jak widać również o innym charakterze, miałyby być opisane w tym drugim, syntetycznym komponencie. W *Wielkim słowniku języka polskiego* przyjęto jednak koncepcję przeciwną, mianowicie dąży się do jak najszerszego ujęcia zjawisk polisemii regularnej w poszczególnych hasłach, co ma pokazać, dla których leksemów poszczególne znaczenia regularnie polisemiczne są poświadczone autentycznym materiałem językowym. Także w tym wypadku można się spotkać ze współistnieniem w jednym haśle zjawisk polisemii regularnej i zwykłej, co oddaje zróżnicowanie numeracji, np.:

akademia

- 1.a placówka nauczania,
- 1.b budynek,
- 1.c ludzie,
- 1.d studia,
2. kurs;
3. uczone;
4. uroczystość.

Ad 3. W opisie rzeczowników typu *ząbek*, *koszulka* staramy się w WSJP starannie odróżniać ich znaczenia zdrobniałe (te, w których strukturze słowotwórczo-semantycznej zawiera się element ‘mały’) od tych, których sufiks wnosi tylko ogólne nacechowanie ekspresywne. Jeśli wyraz ma kilka znaczeń zdrobniałych lub ekspresywnych, powiązanych z różnymi znaczeniami wyrazu podstawowego, opisujemy je osobno, w podhasłach numerowanych dwustopniowo, np. w haśle **paluszek** podhasła 1a i 1b opisują znaczenia zdrobniałe, 2a i 2b – ekspresywne; 3, 4 i 5 odnoszą się do znaczeń, które nie są słowotwórczo powiązane z wyrazem *palec*.

paluszek

1. mały:
 - 1.a palec u dłoni,
 - 1.b palec u stopy;
2. ekspresywnie:
 - 2.a o palcu u dłoni,
 - 2.b o palcu u stopy;
3. bateria;
4. wypiek;
5. mięsny.

4.1.6.2 Identyfikatory semantyczne

Identyfikatory (znaczniki) semantyczne występują w hasłach mających więcej niż jedno podhasło, a ich celem jest wstępne wskazanie, o które ze znaczeń wyrazu w konkretnym podhasle chodzi. Jest to szczególnie ważne w hasłach o bardzo rozbudowanej strukturze znaczeniowej, gdyż pozwala czytelnikowi na przejście od razu do interesującego go znaczenia, bez konieczności przeglądania całego hasła.

Identyfikatory są dobierane tak, aby jak najlepiej rozróżniały znaczenia w obrębie jednego hasła, a przy tym były jak najkrótsze (z reguły są jedno-, dwuwyrzowe); nie można więc ich utożsamiać z definicjami, nie można też oczekiwać spójności identyfikatorów w obrębie większych grup haseł lub tym bardziej – całego słownika. Przybierają one najczęściej postać:

- synonimu,
- typowej kolokacji wyrazu hasłowego w danym znaczeniu,
- opisu „zakresowego”, typu „o X-ie”.

Przykłady:

dziekan	likwidować	napręzać się	przegryźć się
1. wydziału	1. szkołę	1. człowiek	1. wgryźć się
2. duchowny	2. przedsiębiorstwo	2. ciało	2. przedostać się
3. adwokat	3. świadka	3. lina	3. o składnikach jedzenia
4. dyplomata			4. zapoznać się

Po otwarciu hasła wieloznacznego w widoku podstawowym pojawiają się jedynie identyfikatory, a wybranie któregoś z nich prowadzi do otwarcia się opisu konkretnego znaczenia.

4.1.6.3 Definicje

Problem definiowania znaczenia w słownikach (także definiowania w ogóle) jest jednym z najgoręcej dyskutowanych w lingwistyce polskiej w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Jest to niewątpliwie problem doniosły, nie tylko z powodów teoretycznych i metodologicznych, ale może przede wszystkim dlatego, że właśnie definicja znaczenia jest tą informacją, której użytkownik słownika (zwłaszcza niebędący językoznawcą) szuka w nim najczęściej. Oczywiście, w tym miejscu nie będziemy referować wszystkich sporów z tym związanych ani też bogatej literatury tych zagadnień dotyczącej. Ograniczymy się jedynie do wskazania kilku najważniejszych przesłanek przyjętej koncepcji i strategii definiowania, zdając sobie sprawę, że ta szkicowość opisu może nie zadowolić bardziej wymagających odbiorców naszego słownika.

4.1.6.3.1 Ogólne zasady definiowania

Przystępując do pracy nad słownikiem, zakładaliśmy, że definicje w nim pomieszczone powinny w jak najwyższym stopniu uwzględniać postulaty, jakie w stosunku do opisu znaczeniowego formułowali leksykolodzy i semantycy w ostatnim trzydziestoleciu XX wieku. Są to – w uproszczeniu – supozycje następujące:

- podstawialność i przekładalność;

Podstawialność oznacza możliwość (przynajmniej teoretyczną) zastąpienia w tekście definiowanego wyrażenia ciągiem definicyjnym, co oznacza, że powinien on mieć odpowiednio ukształtowaną formę gramatyczną i postać składniową. Przykładowo, definicja czasownika powinna mieć postać frazy czasownikowej (dokładnie: bezokolicznikowej), rzeczownika – rzeczownikowej, przymiotnika – przymiotnikowej itd.

Przekładalność z kolei oznacza, że definiens jest równoznaczny z definiendum; częstym błędem spotykanym w słownikach jest formułowanie definicji za szerokich (tzn. opisujących znaczenie zbyt ogólnie) lub zbyt wąskich (tzn. opisujących znaczenie w taki sposób, że nie odnosi się ono do wszystkich wypadków, w jakich używamy definiowanej jednostki).

- charakter językowy, a nie encyklopedyczny;

Przedmiotem opisu w definicjach są właściwości wyrażen językowych, a nie cechy ich desygnatów, zwłaszcza te będące wynikiem opisu z punktu widzenia różnych dyscyplin specjalistycznych. Stąd też unika się w definicjach specjalistycznej terminologii, określeń systematycznych z zakresu biologii, fizyki, chemii itp. Uczynić należy tu jednak dwa zastrzeżenia:

1) Naszym zdaniem nie jest możliwe ograniczenie się do tzw. naiwnego obrazu świata w opisie znaczeniowym, gdyż w rzeczywistości on nie istnieje – przynajmniej ze względu na powszechność edukacji szkolnej obraz świata u współczesnego człowieka zawiera zarówno elementy wiedzy potocznej, jak i specjalistycznej.

2) w słowniku znajdują się jednostki, których znaczenia nie da się objaśnić inaczej niż tylko odwołując się do wiedzy z jakiejś dziedziny i metajęzyka tej dziedziny. Przykładem mogą tu być rozmaite terminy specjalistyczne, które w stopniu ograniczonym w porównaniu z innymi słownikami ogólnymi, ale jednak notujemy.

- rozcłunkowanie;

Rozcłunkowanie oznacza, że definicje powinny być prostsze semantycznie niż definiendum, a więc składać się z elementów (przynajmniej intuicyjnie) bardziej zrozumiałych dla przeciętnego odbiorcy niż jednostka objaśniana.

- unikanie błędnych kół bezpośrednich i pośrednich;

Błędne koło to powtórzenie w definiensie jednostki definiowanej. Rozróżniamy błędne koło bezpośrednie (w obrębie jednej definicji), np.:

słodki ‘mający słodki smak’

i błędne koło pośrednie (w obrębie kilku definicji), np. (za [USJP](#)):

dziecko «człowiek od urodzenia do wieku młodzieńczego; także: każdy, niezależnie od wieku, potomek w stosunku do rodziców, syn albo córka»;

potomek *książk.* «dziecko w stosunku do rodziców; także: każdy dalszy następca, np. wnuk, prawnuk, w prostej linii, w stosunku do swojego przodka (czasem również o zwierzętach)».

W praktyce unikanie błędnych kół pośrednich okazuje się dość trudne, zwłaszcza jeśli chcemy równocześnie przestrzegać zasady mniejszej złożoności semantycznej składników definiensa od definiendum. Nie udało się zresztą tego bezwyjątkowo osiągnąć w żadnym realnie istniejącym słowniku.

– precyzyjne różnicowanie znaczeń jednostek bliskoznacznych;

Definicje powinny być sformułowane w taki sposób, aby umożliwiały skontrastowanie właściwości semantycznych (nie stylistycznych i pragmatycznych – te pokazujemy w polach – odpowiednio: „Kwalifikatory” i „Noty o użyciu”) jednostek bliskoznacznych. Przykładowo, w definicjach czasowników **dobudować i przybudować** musi być zawarta informacja, że w tym drugim wypadku budowla dodana do czegoś już zbudowanego musi się z tym stykać jedną ścianą, a w definicjach czasowników **pomordować i wymordować** – że *pomordować* zawiera element ‘wszystkich po kolei’, a *wymordować* tylko ‘wszystkich’.

4.1.6.3.2 Źródła definicji

Jednym z zarzutów, jakie się stale zgłasza do autorów kolejnych słowników języka polskiego, jest niezgodność umieszczanych w nich definicji z konkretnymi propozycjami opisów semantycznych poszczególnych jednostek języka, dostępnych w publikacjach naukowych z zakresu semantyki leksykalnej. Przystępując do opracowywania WSJP chcieliśmy ten stan rzeczy zmienić i skorzystać z dorobku współczesnej semantyki w większym niż dotychczas stopniu, niezupełnie się to jednak – przyznać trzeba – udało. Podstawowe przyczyny są dwie: po pierwsze dość hermetyczny metajęzyk tych definicji, który sprawia, że o ich prostym przeniesieniu do WSJP nie może być mowy (słownik jest przeznaczony dla szerokiego kręgu odbiorców), po drugie – stosunkowo wąski – w porównaniu z planowaną liczbą haseł w WSJP – zasób i zakres jednostek, które takich opisów się doczekały (przede wszystkim słownictwo abstrakcyjne i tzw. jednostki funkcyjne). W związku z tym ostatnim nawet gdyby się udało zaadaptować eksplikacje naukowe do wymagań słownika, dla znacznej części haseł trzeba by było je dotwarzać lub stosować inne metody definiowania. Występuje wszak i inna przeszkoda. Zanim udostępniono większe elektroniczne korpusy tekstów polskich, a też i po ich udostępnieniu, analiza semantyczna opierała się na niewielkiej liczbie kontekstów dostępnych badaczom lub na ich własnej kompetencji językowej (wzmocnionej ewentualnie kompetencją ich współpracowników, recenzentów wydawniczych i innych osób, z którymi konsultowali oni swoje eksplikacje). Zasadą naszego słownika jest natomiast, aby na każdym etapie opisu wyrazu, poczynając od wyodrębnienia znaczeń, opierać się na analizie dostępnych kontekstów, materiałów korpusowych, które dają bogatszy obraz użycia poszczególnych jednostek, niżby ktokolwiek mógł sobie wyobrazić. Można odnieść wrażenie, że działalność autorów eksplikacji semantycznych w pewnym stopniu jest modelowaniem kompetencji językowej pewnego wzorcowego użytkownika polszczyzny, naszym zadaniem jest zaś odzwierciedlanie tego, co znajdujemy w tekstach. Podsumowując, w definicjach staraliśmy się przede wszystkim uwzględnić postulaty metodologiczne współczesnej semantyki i w większym stopniu oddać „ ducha ” eksplikacji naukowych, niż je *in extenso* bądź w formie parafrazy do haseł wprowadzać.

Wreszcie też trzeba kilka słów powiedzieć o stosunku naszych definicji do tych, które można znaleźć w innych słownikach. Nie od dziś wiadomo, że odbiorca słowników jest skłonny akceptować raczej sytuację, kiedy dane dzieło leksykograficzne pod względem struktury i zakresu informacji jest bardziej standardowe, tym samym podobne do wcześniej mu znanych, niż sytuację przeciwną. Jeśli założyć, że w słownikach wcześniejszych dane znaczenie zdefiniowano poprawnie, trudno oczekiwać, że w słowniku późniejszym jego objaśnienie przyjmie jakąś diametralnie inną formę, zwłaszcza jeśli w grę wchodzi tzw. definicje synonimiczne lub strukturalno-znaczeniowe. Trudno też oczekiwać, choć może by

to było korzystne nie tylko dla oryginalności opisu, aby leksykograf nie sięgał do wcześniejszych słowników choćby w celach pomocniczych.

4.1.6.3.3 Ukształtowanie definicji

4.1.6.3.3.1 Stosunek do tradycyjnej typologii definicji

W tradycji badań nad słownikami przyjęło się wyróżnianie sześciu podstawowych typów definicji, ze względu na ich budowę i ukształtowanie strukturalne (cyt. za: [Żmigrodzki 2009: 79–81](#)):

1. **Definicja realnoznaczeniowa** – „polega na wyjaśnieniu treści znaczeniowej hasła bez odwoływania się do jego budowy słotwórczej” ([SJPDor: XXX](#)). Jest to podstawowy typ definicji stosowany do objaśniania leksemów niepo pochodnych słotwórczo. Polega ona na przedstawianiu lub opisywaniu desygnatu wyrazu, np.:

stół «mebel, najczęściej drewniany, składający się z blatu opartego na nogach, służący do spożywania na nim posiłków, pisania, stawiania różnych przedmiotów»;

2. **Definicja strukturalno-znaczeniowa** – zawiera odwołanie do podstawy słotwórczej opisywanego wyrazu, np.:

dusiciel «ten, kto dusi, dławii»;

3. **Definicja strukturalna** – zawiera tylko określenie relacji leksemu do jego podstawy słotwórczej. W słownikach są nią opatrzone najczęściej zdrobnienia, zgrubienia, rzeczowniki na *-anie*, *-enie*, *-cie*, przymiotniki odrzeczownikowe, przysłówki pochodne od przymiotników, np.:

kapustka zdr. od kapusta ; **dusznawo** przysł. od: dusznawy;

4. **Definicja zakresowa** – wskazuje na zakres desygnatów, do których można odnieść dane hasło. Jest używana w stosunku do leksemów i wyrażeń ekspresywnych i niektórych znaczeń przenośnych, a także do jednostek o ograniczonej łączliwości składniowej. W definicjach zakresowych często bywa zawarta również informacja pragmatyczna, którą przy innych typach definicji wnoszą kwalifikatory, np.:

dzieweczka: «pieszczotliwie, dziś rzadko i z odcieniem podniosłości albo żartobliwości o dziewczynce, dziewczynie»;

krowa [...] *wulg.* «o kobiecie niezgrabnej, ociężałej, leniwej»; *pot.* «o czymkolwiek niezgrabnym, ciężkim»;

kwiczeć «o świni: wydawać głos; o koniu, gdy wydaje głos z bólu albo strachu»;

5. **Definicja synonimiczna** – polega wyłącznie na wyliczeniu wyrazów bliskoznacznych do definiowanego znaczenia (synonimy bywają również umieszczane jako dodatkowy składnik definicji realnoznaczeniowych). Definicje takie stosunkowo często dotyczą nazw uczuć, stanów psychicznych i innych wyrazów, których zdefiniowanie za pomocą definicji realnoznaczeniowej może się wydawać trudne, np.:

kochać 1. «być do kogo lub czego głęboko przywiązany, darzyć sympatią, bardzo lubić; otaczać uwielbieniem, przepadać za kim lub za czym»;

lękać się «obawiać się, bać się czego lub kogo; trwożyć się, niepokoić o kogo, o co»;

miło «przyjemnie, dobrze, rozkosznie, błogo; z przyjemnością, zadowoleniem»;

6. **Definicja gramatyczna** – opisuje hasło jako kategorię gramatyczną określonego leksemu (dotyczy to np. nieregularnych form stopnia wyższego przymiotników) lub wskazuje na funkcję składniową wyrazu hasłowego (tak jest w wypadku spójników, przymków, zaimków, partykuł itp. nieodmiennych części mowy), np.:

bo «spójnik przylączający zdania lub ich części wyrażające przyczynę, rację, wyjaśnienie [...]»,
gorszy [...] «stopień wyższy od zły».

W *Wielkim słowniku języka polskiego* wymienione typy definicji są reprezentowane niejednolicie.

Definicja realnoznaczeniowa występuje dość powszechnie w hasłach opisujących różne części mowy. Zasady stosowania **definicji strukturalno-znaczeniowej** są nieco ograniczone, m.in. nie zaleca się jej stosować w odniesieniu do czasowników prefiksalnych, chyba że inne sposoby definiowania prowadziłyby do powstania definicji bardziej skomplikowanej, jest stosowana jednak stosunkowo często, np. w opisie zdrobnień.

Definicje strukturalne pojawiają się tylko wyjątkowo, jeśli nie da się sformułować lepszej definicji o postaci rozczłonkowanej. Częściej stosuje się definicje strukturalno-znaczeniowe, np.:

architektonicznie ‘biorąc pod uwagę architekturę budowli’,
skleplik ‘mały sklep’,

lub nawet takie, które uznać by należało za realnoznaczeniowe, np.:

barokowo 1. ‘bogato i obficie’; [...] 3. ‘szczegółowo, w rozbudowany sposób, z wieloma ozdobnikami, unikając skrótów’.

Definicje zakresowe, raczej krytykowane w literaturze semantycznej, stosuje się wyjątkowo, tylko w hasłach opisujących wyrazy o łączliwości idiomatycznej, tzn. łączące się z jednym leksemem, np.

blond ‘o włosach: jasny w różnych odcieniach’.

Definicje synonimiczne, również zgodnie z zaleceniami semantyków, stosowane są wyłącznie wtedy, gdy opisują nacechowany (tzn. mający jakiś kwalifikator) synonim leksemu należącego do języka ogólnego i nienacechowanego, np.:

facet ‘pot. mężczyzna’.

Definicje gramatyczne w hasłach omawianej grupy nie występują. Nie używa się ich też w innych typach haseł słownika, zgodnie z założeniem, że celem definicji jest charakterystyka znaczeniowa wyrazu, a jego charakterystyka gramatyczna dokonuje się w innym miejscu hasła.

Są jednak w WSJP i inne definicje, które można by zaliczyć do typu definicji pragmatycznych (por. [Bednarek, Grochowski 1993](#)), czyli takich, które opisują sytuacje, warunki i cele, w jakich definiowana jednostka jest używana. Stosuje się je w hasłach opisujących niektóre przysłowia, np. **I wilk jest syty, i owca cała** ‘używane jako komentarz do kompromisowego rozwiązania, które satysfakcjonuje obydwie strony sporu’, a także w innych hasłach, w których nie da się skutecznie zastosować definicji przekładalnej.

4.1.6.3.3.2 Powoływanie się w definicjach na inne hasła i inne znaczenia tego samego hasła

W definicjach jest niekiedy konieczne użycie tego samego wyrazu w innym znaczeniu, wcześniej zdefiniowanym (w jednym z poprzednich podhaseł tego samego hasła). Nie ma wtedy oczywiście mowy o błędnym kole, gdyż mamy do czynienia z użyciem definicji nie jednostki definiowanej, ale innej, choć o tym samym kształcie graficznym. Aby zaznaczyć, że odwołujemy się w definicji do odmiennego znaczenia wyrazu, po jego wystąpieniu – po myślniku – krótko wskazuje się, o które znaczenie chodzi, np.:

dzwon 1a ‘metalowy, pusty w środku przedmiot przypominający odwrócony kielich, mający zawieszony w środku drążek, który po wprawieniu w ruch uderza o ściany, wywołując dźwięk’; 1b ‘dźwięk dzwonu – przedmiotu’.

Ta sama metoda jest wykorzystywana w celu rozróżnienia znaczeń hasła, do którego się odwołujemy w definicji lub identyfikatorze, zob. np. identyfikatory w haśle **wiejski**:

wiejski 1. związany z wsią – miejscowością; 2. związany z wsią – jednostką prawno-administracyjną; 3. związany z wsią – jej mieszkańcami; 4. brzydki.

Rozróżnianie w ten sposób znaczeń wyrazów używanych w definicji jest stosowane w zasadzie tylko przy odesłaniu do znaczeń tego samego hasła lub do haseł powiązanych słotwórczo. W innych wypadkach z niego zrezygnowaliśmy, gdyż czyniłoby to definicje nieczytelnymi, poza tym zaś zakładamy, że czytelnik intuicyjnie rozpoznaje znaczenie, o które w danej sytuacji chodzi.

4.1.7 Kwalifikatory

Kwalifikator to informacja o tym, że dana jednostka leksykalna należy do słownictwa nacechowanego, charakterystycznego dla pewnych odmian języka, używanego w określonych sytuacjach komunikacyjnych, na konkretnym terytorium. W WSJP występuje ona, podobnie jak w większości słowników języka polskiego, w postaci skrótowych oznaczeń kursywą przed definicją znaczenia, do którego się odnosi.

W porównaniu z wcześniejszymi słownikami ogólnymi zasób stosowanych kwalifikatorów jest mniejszy i zasady ich wprowadzania bardziej rygorystyczne. W WSJP wyróżnić można następujące typy kwalifikatorów:

- chronologiczne,
- frekwencyjne,
- stylistyczne,
- dotyczące zasięgu geograficznego,
- dotyczące zasięgu środowiskowego,
- specjalistyczne:
 - odsyłające do konkretnej dziedziny,
 - odsyłające do grupy dziedzin,
- ekspresywne.

4.1.7.1 Kwalifikatory chronologiczne

Stosowany jest tylko jeden taki kwalifikator:

daw. – dawne.

Opatrujemy nim wyrazy, które całkowicie wyszły z użycia, mające swój współczesny odpowiednik, np. *patrzyć* ‘pilnować’, *posługiwać* ‘służyć’, *szpital* ‘przysiółek’. Wyrazy te mogą być używane we współczesnych tekstach, ale pełnią w nich określoną funkcję stylistyczną, np. służą „oddaniu ducha epoki” w tekstach dotyczących przeszłości lub odgrywają rolę erudycyjną albo estetyczną, jak np. *miesiąc* ‘księżyc’.

Nie używa się natomiast kwalifikatora chronologicznego w wypadku tzw. archaizmów rzeczowych, tzn. nazw przedmiotów dziś nieistniejących lub czynności współcześnie niewykonywanych, np. *giermek* ‘młodzieniec pełniący służbę przy rycerzu’. We wcześniejszych słownikach często opatrywano je skrótem *hist.* lub *histor.*; uznaliśmy to jednak za nietrafne, gdyż taka informacja jest w istocie informacją o desygnacie wyrazu, nie zaś o jego właściwościach językowych. Słowo *giermek* jest dziś jedynym i nienacechowanym środkiem językowym, jakiego można w polszczyźnie na określenie takiego młodzieńca użyć, dlatego zgodnie z zasadami opisu w WSJP nie wymaga ono kwalifikatora.

4.1.7.2 Kwalifikatory frekwencyjne

Kwalifikator taki pojawia się nie przy definicji, ale tylko przy wariantach jednostki hasłowej lub też przy formach fleksyjnych w paradygmatach odmiany.

Wprowadzono dwa kwalifikatory frekwencyjne:

rzadziej – stosowany wtedy, gdy na podstawie korpusu można stwierdzić, że jeden z dwóch (lub więcej) wariantów ma przynajmniej 5 razy mniej poświadczeń niż wariant najczęstszy.

częściej – stosowany w hasłach opisujących wariant, który uznany został za rzadszy na podstawie procedury przedstawionej w poprzednim akapicie, i odsyłający do wariantu częstszego.

4.1.7.3 Kwalifikatory stylistyczne

Są tu stosowane trzy kwalifikatory:

pot. – potoczne. Określamy nim jednostki używane w sytuacjach nieoficjalnych, niemożliwe do użycia w sytuacji oficjalnej (jeśli jednak kwalifikator ten jest poprzedzony kwalifikatorem specjalistycznym, funkcja jego jest inna, por. [niżej](#)).

książk. – książkowe. Opatruje się nim jednostki używane jedynie w sytuacji oficjalnej, często jedynie w języku pisanym, głównie w celu podniesienia rejestru stylistycznego wypowiedzi, popisanie się erudycją itp.

urzęd. – urzędowe. Używany jest w odniesieniu do jednostek typowych dla kontaktów językowych oficjalnych, szczególnie dotyczących komunikacji między instytucjami a obywatelami, np. *lokal* ‘pomieszczenie mieszkalne’, *nabywać* ‘uzyskiwać coś na podstawie przepisów prawa’.

4.1.7.4 Kwalifikatory dotyczące zasięgu geograficznego

Opatruje się nimi tzw. regionalizmy, tzn. jednostki, które rzeczywiście funkcjonują wyłącznie w języku danego obszaru (również języku inteligencji) i mają zazwyczaj swoje nienacechowane odpowiedniki w innych regionach lub w języku ogólnym. Jako kryterium kwalifikowania wyrazu jako regionalizmu uznajemy utrwaloną (choć od dość dawna nieweryfikowaną) wiedzę językoznawczą, własną kompetencję językową redaktorów, a także informacje płynące z korpusu, zwłaszcza występujące w cytatach wstawki metajęzykowe typu „Jak to w Warszawie/Krakowie/Poznaniu, na Śląsku mówią”; w mniejszym stopniu lokalizację źródeł cytatów (przykładowo, jeśli wszystkie poświadczenia pewnego wyrazu lub jego znaczenia pochodzą z prasy wydawanej w określonym regionie, może to świadczyć, że mamy do czynienia z regionalizmem. Potwierdzenie takiej hipotezy wymaga jednak odwołania się do innych źródeł weryfikacyjnych).

Stosowane kwalifikatory:

<i>warsz.</i>	warszawskie
<i>krak.</i>	krakowskie
<i>pozn.</i>	poznańskie
<i>śl.</i>	śląskie
<i>lw.</i>	lwowskie
<i>wil.</i>	wileńskie

Skrócenia te należy rozumieć szeroko, jako odnoszące się nie tylko do danego miasta, ale i całego regionu (obszaru językowego), którego dane miasto jest albo było stolicą.

4.1.7.5 Kwalifikatory dotyczące zasięgu środowiskowego

Są trzy takie kwalifikatory:

<i>młodz</i>	młodzieżowe
<i>przestęp.</i>	przestępcze
<i>środ.</i>	środowiskowe

Znajdują one zastosowanie w wypadku jednostek typowych dla języka określonej grupy społecznej. Do cech charakterystycznych takich jednostek należą nacechowanie emocjonalne i/lub wartościujące, odzwierciedlające hierarchię wartości danej grupy lub jej postrzeganie świata. Jednostki te opisują również realia rzeczowe charakteryzujące styl życia danej grupy. Kwalifikator *młodz.* obejmuje też jednostki, które w dawniejszych słownikach były notowane z oznaczeniami: *szkol.*, *uczn.*, *stud.*, z których w *Wielkim słowniku języka polskiego* zrezygnowano ze względu na krzyżowanie się ich zakresów. Kwalifikator *środ.* ma charakter ogólniejszy i stosowany jest dla oznaczenia, że leksem należy do zasobu leksykalnego konkretnej grupy osób; bliższe zaś wskazanie tej grupy znajduje się w definicji, por. np. hasło **kominek** 3 ‘kameralne spotkanie harcerskie, połączone z gawędami, śpiewem lub występami’, w którym przymiotnik *harcerski* zastosowany w definicji pełni właśnie funkcję wskazania grupy społecznej używającej jednostki w omawianym znaczeniu.

Zaznaczyć też trzeba, że kwalifikator *środ.* stosuje się tylko w odniesieniu do jednostek współcześnie używanych w danym środowisku, nie zaś takich, które wywodzą się z pewnej odmiany środowiskowej, ale upowszechniły się np. w odmianie potocznej czy nawet w języku ogólnym.

4.1.7.6 Kwalifikatory specjalistyczne

Opatruje się nimi m.in. terminy naukowe, zawodowe i stosowane w innych dziedzinach działalności ludzkiej, bez względu na fakt, czy jednostki te mają bardziej charakter teoretyczny i służą jedynie opisywaniu rzeczywistości będącej przedmiotem zainteresowania nauki, czy opisują czynności, narzędzia i inne realia rzeczowe charakteryzujące jakąś praktyczną dziedzinę aktywności człowieka, czy też opisują coś, co może najłatwiej byłoby określić mianem działalności hobbistycznej. Celem zastosowania kwalifikatora z tej grupy jest podkreślenie, że dana jednostka leksykalna albo ma charakter terminu z określonej dziedziny nauki lub sztuki, albo przynajmniej jest używana głównie przez specjalistów z tych dziedzin bądź też w gronie osób zajmujących się konkretnym typem działalności, a innym może być nieznana lub dla nich niezrozumiała. Należy więc ściśle odróżnić kwalifikację specjalistyczną od klasyfikacji tematycznej słownictwa w WSJP (o której piszemy [osobno](#)). Nie każdy więc wyraz związany z danym polem tematycznym ma odpowiedni kwalifikator. Przykładowo, nie użyto kwalifikatora przy wyrazie **sos** ‘gęsty płyn o różnych smakach, przyrządzany jako dodatek do potraw’, zawiera go natomiast wyraz **glazura** 3. ‘warstwa lukru na wyrobach cukierniczych’, ponieważ znaczenie pierwszego dla tzw. zwykłego człowieka wydaje się oczywiste, drugiego – już nie.

Lista kwalifikatorów specjalistycznych z objaśnieniami:

<i>agr.</i>	agronomia
<i>anat.</i>	anatomia

<i>antr.</i>	antropologia
<i>archeol.</i>	archeologia
<i>archit.</i>	architektura
<i>astr.</i>	astronomia
<i>astronaut.</i>	astronautyka
<i>bank.</i>	bankowość
<i>bibliot.</i>	bibliotekoznawstwo
<i>biochem.</i>	biochemia
<i>biol.</i>	biologia
<i>biznes</i>	biznes
<i>bot.</i>	botanika
<i>bud.</i>	budownictwo
<i>chem.</i>	chemia
<i>choreog.</i>	choreografia
<i>cyrk.</i>	sztuka cyrkowa
<i>edytor.</i>	edytorstwo
<i>ekon.</i>	ekonomia
<i>elektr.</i>	elektryka, elektromechanika
<i>elektron.</i>	elektronika
<i>etn.</i>	etnografia
<i>farm.</i>	farmacja
<i>filat.</i>	filatelistyka
<i>film.</i>	filmoznawstwo, film
<i>filoz.</i>	filozofia
<i>fiz.</i>	fizyka
<i>fizjol.</i>	fizjologia
<i>fot.</i>	fotografia
<i>genet.</i>	genetyka
<i>geod.</i>	geodezja
<i>geogr.</i>	geografia
<i>geol.</i>	geologia
<i>górn.</i>	górnictwo
<i>hand.</i>	handel
<i>hist.</i>	historia
<i>hutn.</i>	hutnictwo
<i>inform.</i>	informatyka
<i>jeźdź.</i>	jeździectwo
<i>jęz.</i>	językoznanstwo
<i>karc.</i>	słownictwo karciane
<i>kolej.</i>	kolejnictwo
<i>kosmet.</i>	kosmetyka, kosmetologia
<i>księg.</i>	księgowość
<i>kulin.</i>	kulinaria
<i>lit.</i>	nauka o literaturze
<i>log.</i>	logika
<i>lotn.</i>	lotnictwo
<i>łow.</i>	łowiectwo
<i>mason.</i>	masoneria

<i>mar.</i>	marynarskie
<i>mat.</i>	matematyka
<i>med.</i>	medycyna
<i>meteor.</i>	meteorologia
<i>metrol.</i>	metrologia: jednostki miary, wagi
<i>miner.</i>	mineralogia
<i>muz.</i>	muzyka
<i>num.</i>	numizmatyka
<i>paleont.</i>	paleontologia
<i>pedag.</i>	pedagogika
<i>plast.</i>	plastyka
<i>polit.</i>	polityka
<i>pras.</i>	prasoznawstwo
<i>praw.</i>	prawo
<i>psych.</i>	psychologia
<i>pszcz.</i>	pszczelarstwo
<i>rad.</i>	radio
<i>rekl.</i>	reklama
<i>rel.</i>	religioznawstwo
<i>roln.</i>	rolnictwo
<i>ryb.</i>	rybołówstwo
<i>rzem.</i>	rzemiosło
<i>socjol.</i>	socjologia
<i>sport.</i>	sport
<i>spoż.</i>	przemysł i przetwórstwo spożywcze
<i>stom.</i>	stomatologia
<i>szt.</i>	sztuka
<i>techn.</i>	technika
<i>tel.</i>	telewizja
<i>urb.</i>	urbanistyka
<i>wet.</i>	weterynaria
<i>włók.</i>	włókiennictwo
<i>wojsk.</i>	wojskowość
<i>zool.</i>	zoologia
<i>zootechn.</i>	zootechnika
<i>żegl.</i>	żeglarstwo

4.1.7.6.1 Kwalifikatory jedno-i wielodzinowe

W pewnych wypadkach nie można jednoznacznie wskazać dziedziny nauki/wiedzy, do jakiej odnosi się znaczenie wyrazu. Wówczas redaktor mógł wybrać jeden z trzech kwalifikatorów wielodzinowych (interdyscyplinarnych):

<i>kult.</i>	wiedza o kulturze, kulturoznawstwo
<i>nauk.</i>	naukoznawstwo, nauka
<i>techn.</i>	technologia, technika

Przykłady:

groza 3. *kultur.* ‘zjawisko, występujące w sztuce i kulturze, polegające na posługiwaniu się takimi środkami, jak niezwykłość, tajemniczość czy potworność w celu wywoływania u odbiorców napięcia i uczucia strachu’;

algorytm *nauk.* ‘ograniczony ciąg precyzyjnie określonych czynności, których wykonanie prowadzi do rozwiązania zadania’;

osprzęt *techn.* ‘pomocnicze elementy maszyn i urządzeń, konieczne do ich sprawnego działania lub zwiększające ich możliwości’.

Oprócz tego możliwe było łączenie kwalifikatorów jednodziedzicznych dla wskazania, że leksem należy do słownictwa specjalistycznego kilku konkretnie wskazanych dziedzin nauki/wiedzy.

4.1.7.6.2 Kwalifikatory przy jednostkach należących do „gwar zawodowych”

Odrębne miejsce w stratyfikacji słownictwa w WSJP zajmują leksemy należące do słownictwa charakterystycznego dla danej dziedziny nauki lub wiedzy, ale używane raczej w bezpośredniej komunikacji między osobami zajmującymi się określoną dziedziną niż do ustalonej terminologii w tej dziedzinie. Jako egemplifikację tej warstwy leksykalnej wymienia się ostatnio najczęściej słownictwo informatyczne, np.

kość ‘układ scalony, montowany w komputerze’;

wypalić ‘zapisać dane na płycie CD lub DVD, posługując się nagrywarką wbudowaną lub podłączoną do komputera’.

W WSJP przyjęto zasadę, że opis stylistyczny takich jednostek składa się z właściwego kwalifikatora dziedzicznego, uzupełnionego dodatkowym kwalifikatorem *pot.* Podane więc powyżej przykłady zostały odnotowane z kwalifikatorami: *inform. pot.*

4.1.7.7 Kwalifikatory ekspresywne

Do tej grupy można zaliczyć cztery stosowane w WSJP kwalifikatory:

<i>pejorat.</i>	pejoratywne
<i>pogard.</i>	pogardliwe
<i>wulg.</i>	wulgarne
<i>żart.</i>	żartobliwe

Kwalifikator *pejorat.* informuje o tym, że dana jednostka wyraża negatywną ocenę obiektu lub zjawiska, do którego się odnosi, przede wszystkim wtedy, gdy element negatywny nie jest zawarty w samej definicji (tym samym nie należy do znaczenia) jednostki leksykalnej, ale wynika z innych uwarunkowań, przede wszystkim z oceny mówiącego, umotywowanej z kolei np. przyjętymi w naszej kulturze kryteriami oceniania rzeczywistości i postaw ludzkich. Są więc nim opatrzone np. jednostki:

szprycha 2. ‘młoda kobieta o atrakcyjnym i wyzywającym wyglądzie’,

dogmat 2. ‘twierdzenie przyjmowane bezkrytycznie za prawdę’,

wiejski 4. ‘taki, który jest uważany przez kogoś za nieładny lub niemodny’.

Kwalifikator *pogard.* Z kolei ma informować, że użycie danego leksemu (rzeczownika będącego nazwą osoby) ma funkcję poniżającą osobę, wobec której jest on użyty. Chodzi tu o przykłady takie jak *asfalt* czy *bambus* odnoszące się do osoby o ciemnym kolorze skóry.

Stosowanie kwalifikatora *wulg.* napotyka różne trudności i kontrowersje. Uznanie bowiem niektórych wyrazów czy połączeń wyrazów za wulgarne jest uzależnione od czynników, takich jak np. wiek, pochodzenie, wykształcenie, a nawet od indywidualnego poczucia

konkretnej osoby. Przyjęliśmy więc w WSJP zasadę, że kwalifikator *wulg.* stosujemy przy wszystkich wyrazach, które takim kwalifikatorem były opatrywane we wcześniejszych słownikach ogólnych, a także występowały z taką kwalifikacją w [Słowniku polskich przekleństw i wulgaryzmów](#) (Grochowski 1994). W wypadku jednostek w tych źródłach nienotowanych redaktorzy kierują się intuicją i własnym wyczuciem. Tendencja jest jednak taka, aby w wypadkach wątpliwych kwalifikator *wulg.* raczej zastosować niż go nie stosować. Notowanie wulgaryzmów w słownikach wielokrotnie było przedmiotem dyskusji społecznej, także medialnej. Ze względu na swój dokumentacyjny charakter WSJP wulgaryzmów nie może pomijać, skoro są w Narodowym Korpusie Języka Polskiego udokumentowane. Kwalifikator *wulg.* ma właśnie informować użytkownika słownika o takim nacechowaniu jednostki (jeśli założyć, że nie jest on tego świadomy). Opatrywane są więc nim nie tylko „standardowe” słowa wulgarne, ale również frazeologizmy zawierające w swoim składzie taki element (np. **dupa wołowa, z palcem w dupie**), jak też odnoszące się do czynności seksualnych lub fizjologicznych, choć składników wulgarnych pozbawione, jednak powszechnie uznane za niestosowne ze względu na łamanie tabu językowego, np. **ktoś robi komuś loda**.

Kwalifikator *żart.* (= żartobliwe) jest intuicyjnie jasny – stosuje się go do wyrazów i frazeologizmów, w których występuje (występować może) pewien efekt komiczny ze względu na elementy jego budowy słotwórczej, grę znaczeniową, archaizację itd. Są to więc przykłady takie jak:

mina 4. ‘odchody zwierzęce leżące na ziemi’,
paszcza 2. ‘usta’,
tynk 2. ‘gruba warstwa makijażu’,
kawaler z odzysku ‘mężczyzna rozwiedziony’.

4.1.8 Kwalifikacja tematyczna

Nowością w *Wielkim słowniku języka polskiego*, w porównaniu z innymi słownikami ogólnymi polszczyzny, jest poddanie ujętego w nim słownictwa klasyfikacji tematycznej. Ściślej rzecz biorąc, do odpowiedniego pola tematycznego zakwalifikowane jest każde znaczenie hasła. Wynik tego działania można oczywiście oglądać, otwierając zakładkę „Klasyfikacja tematyczna” w danym hasle lub podhasle; cel tej klasyfikacji jest jednak szerzej zarysowany – ma ona być podstawą wyszukiwania słownictwa według przynależności do konkretnej grupy tematycznej. Takie badanie jest możliwe po uruchomieniu funkcji wyszukiwania zaawansowanego.

Klasyfikacji tematycznej poddane zostały wszystkie hasła w słowniku, oprócz opisujących tzw. wyrażenia funkcyjne, gdyż wyrażenia te wszystkie odnoszą się nie do rzeczywistości pozajęzykowej, ale informują o zależnościach między składnikami tekstu.

4.1.8.1 Słownictwo tematyczne i atematyczne

Starano się objąć podziałem tematycznym jak najwięcej jednostek zamieszczonych w słowniku. Dążenie jednak do przypisania każdej jednostce jakiejś grupy tematycznej może prowadzić do sztuczności i nadmiernego skomplikowania zastosowanego schematu, który przez to stałby się niefunkcjonalny i nieprzejrzysty dla użytkowników słownika. Dlatego przyjęto, że nie należy obejmować podziałem tematycznym wszystkich jednostek. Jeżeli dany leksem mógłby zostać zakwalifikowany do większości grup tematycznych, lecz do żadnej z nich pierwszoplanowo, to nie umieszczano go w podziale ani nie tworzone specjalnych kategorii obejmujących tego typu leksemy, np. nazwy ogólne. Dotyczy to na przykład tak ogólnych czasowników jak: *stać się, postępować, odbyć się*. Niektóre leksemy nie mieszczą

się natomiast w żadnej z kategorii. Przyjmujemy więc istnienie słownictwa atematycznego, które nie zostanie objęte podziałem na określone pola leksykalno-semantyczne.

4.1.8.2 Wzajemny stosunek między kwalifikatorami specjalistycznymi a podziałem tematycznym

Podziałem na pola tematyczne objęto zarówno słownictwo nienacechowane, jak i nacechowane, opatrzone różnymi kwalifikatorami. Klasyfikacje te krzyżują się, ale się nie wykluczają. Decyzja stosowania kwalifikatorów specjalistycznych niezależnie od podziału tematycznego wydaje się także uzasadniona, ponieważ tego typu kwalifikatory sygnalizują czytelnikowi używanie danego terminu w terminologii jakiejś dyscypliny naukowej, dziedziny wiedzy, zawodu. Zaproponowany podział tematyczny ma charakter bardziej ogólny i nie dubluje siatki kwalifikatorów specjalistycznych.

4.1.8.3 Kategorie podziału tematycznego

Wprowadzony podział ma trzy poziomy, które można nazwać sferami, polami i podpolami. Podstawy teoretyczne jego konstrukcji i zasady ustrukturyzowania zostały dokładnie wyjaśnione w [artykule Barbary Batko Tokarz](#). Ostatecznie przyjęta struktura podziału nieco różni się od tej zaproponowanej w powyższym źródle i przedstawia się następująco:

ATEMATYCZNY

CZŁOWIEK JAKO ISTOTA FIZYCZNA

Budowa i funkcjonowanie ciała ludzkiego:

części ciała,
czynności i stany fizjologiczne,
seksualność,
zmysły.

Etapy życia:

narodziny i dzieciństwo,
dorastanie i dojrzałość,
starzenie się,
śmierć.

Pielęgnacja ciała:

czynności związane z pielęgnacją ciała,
przedmioty związane z pielęgnacją ciała,
osoby związane z pielęgnacją ciała,
miejsca związane z pielęgnacją ciała.

Choroby i ich leczenie:

rodzaje chorób,
przyczyny, objawy i skutki chorób,
uzależnienia,
leki i sposoby leczenia,
osoby związane z leczeniem,
miejsca związane z leczeniem.

Określenia fizyczności człowieka:

określenia wyglądu,
określenia płci,
określenia sprawności fizycznej.

CZŁOWIEK JAKO ISTOTA PSYCHICZNA

Stany psychiczne człowieka:

emocje i uczucia,
zachowania emocjonalne.

Uspособienie człowieka:

cechy charakteru, temperamentu, zdolności i umiejętności,
określenia człowieka ze względu na jego usposobienie.

Ocena i wartościowanie:

wartości,
postawy wobec świata i życia,
słownictwo oceniające.

Działalność intelektualna człowieka:

nazwy działań intelektualnych człowieka,
wytwory działań intelektualnych człowieka,
określenia człowieka ze względu na jego działalność intelektualną,
dziedziny nauki,
filozofia.

Działalność artystyczna człowieka:

literatura,
sztuki plastyczne,
muzyka,
teatr,
film,
fotografia,
prądy i kierunki artystyczne.

Relacje międzyludzkie:

określenia relacji międzyludzkich,
określenia osób wchodzących w relacje międzyludzkie.

CODZIENNE ŻYCIE CZŁOWIEKA

Rodzina:

członkowie rodziny,
relacje rodzinne.

Najbliższe środowisko życia człowieka:

dom/inne miejsca zamieszkania i ich otoczenie,
czynności związane z codziennym życiem w domu,
meble,
przedmioty codziennego użytku,
miasto,
wieś.

Ubranie:

rodzaje ubrań,
ozdoby i dodatki,
cechy i wzory ubrań,
czynności, przedmioty i osoby związane z robieniem i noszeniem ubrań.

Jedzenie i jego przygotowanie:

rodzaje pokarmu/potraw i ich cechy,
miejsca, osoby, przedmioty związane z jedzeniem,
czynności związane z przyrządzaniem jedzenia,
czynności związane z jedzeniem,
używki,
smaki.

Czas wolny:

turystyka,
urlop i wypoczynek,
hobby i zainteresowania,
rozrywka,

gry i zabawy.

Sport:

dyscypliny sportu,
przedmioty związane ze sportem,
czynności związane ze sportem,
osoby związane ze sportem,
miejsca związane ze sportem.

Praca:

rodzaje pracy,
miejsca pracy,
materiały pracy,
wynagrodzenie za pracę,
zawody,
stosunki w pracy.

CZŁOWIEK w SPOŁECZESTWIE

Funkcjonowanie państwa:

władza państwowa,
stosunki międzynarodowe,
urzędy i organizacje państwowe,
polityka,
doktryny i poglądy polityczne.

Przynależność i podział terytorialny:

przynależność terytorialna,
państwa, miasta, obszary geograficzne,
nazwy mieszkańców.

Wojsko i wojna:

rodzaje armii,
rodzaje broni,
czynności i przedmioty związane z wojskiem i wojną,
osoby związane z wojskiem i wojną.

Prawo i łamanie prawa:

regulacje prawne,
policja,
sąd,
przestępstwa,
więzienie i kara.

Zasady współżycia społecznego:

zwroty grzecznościowe i zachowania akceptowane społecznie,
zachowania i wyrażenia nieakceptowane społecznie,
stosunki społeczne.

Język:

mówienie,
pisanie,
języki świata.

Tradycja:

zwyczaje i obyczaje,
uroczystości i święta,
wierzenia i przesady,
świat dawnych epok i wydarzenia historyczne.

Religia – kościół:

wyznania,
sakramenty i obrzędy religijne,
osoby związane z religią i kościołem,
miejsca związane z religią i kościołem.

Szkolnictwo:

wychowanie,
nauczanie,
szkoła,
studia.

Środki masowego przekazu:

radio,
telewizja,
prasa,
wydawnictwa.

Biznes:

reklama i marketing,
przedsiębiorstwa,
handel i usługi.

Finanse:

czynności, przedmioty związane z pieniędzmi,
waluta,
podatki,
bankowość,
ubezpieczenia,
papiery wartościowe i akcje/udziały,
własność.

CZŁOWIEK i TECHNIKA**Budownictwo:**

rodzaje budowli,
części budowli,
materiały budowlane,
czynności związane z budową,
osoby związane z budową.

Komunikacja na odległość:

poczta,
telefon/telegraf,
Internet.

Narzędzia, urządzenia i maszyny:

rodzaje narzędzi, urządzeń i maszyn,
budowa narzędzi, urządzeń i maszyn,
funkcjonowanie narzędzi, urządzeń i maszyn,
komputery/informatyka.

Przemysł:

rodzaje przemysłu,
miejsca związane z przemysłem,
osoby związane z przemysłem,
produkcja,
rzemiosło,
materiały używane w przemyśle.

Energia:

elektryczność,
źródła energii.

Transport:

transport lądowy,
transport powietrzny,
transport wodny.

CZŁOWIEK i PRZYRODA**Wszechświat:**

niebo i kosmos,
gwiazdy i planety,
słońce i księżyc.

Pogoda:

rodzaje klimatu,
zjawiska atmosferyczne,
warunki atmosferyczne.

Ziemia:

budowa Ziemi,
ukształtowanie terenu,
zbiorniki wodne,
minerały i pierwiastki,
gleba,
ochrona i zanieczyszczenie środowiska,
rolnictwo.

Świat roślin:

budowa i funkcjonowanie roślin,
rośliny leśne i łąkowe,
rośliny ogrodowe i doniczkowe,
rośliny wodne,
rośliny uprawne,
owoce i warzywa,
rośliny egzotyczne,
rośliny ozdobne,
ogrodnictwo i dbałość o rośliny,
drzewa i krzewy.

Świat zwierząt:

budowa i funkcjonowanie organizmów zwierzęcych,
zwyczaje i zachowania zwierząt,
zwierzęta domowe i hodowlane,
zwierzęta leśne,
zwierzęta drapieżne,
inne zwierzęta lądowe,
zwierzęta wodne,
ptaki,
owady,
mikroorganizmy,
hodowla i opieka nad zwierzętami.

KATEGORIE FIZYCZNE

Cechy i właściwości materii:

kolory i światło,
kształty,
wzory,
zapachy,
dźwięki,
ciężar,
temperatura,
cechy dotykowe,
stan skupienia,
wielkość,
ruch i spoczynek,
jakość i intensywność.

Cechy i właściwości przestrzeni:

usytuowanie w przestrzeni,

kierunek,
odległość,
ułożenie względem siebie,
miary przestrzeni.

Cechy i właściwości czasu:

upływ czasu,
częstotliwość,
kalendarz i miary czasu.

Ilość:

ogólne określenia ilości,
szczegółowe określenia ilości,
kolejność.

Wyróżnienie trzech poziomów „głębokości” klasyfikacji nie oznacza, że każda jednostka musi być sklasyfikowana przy użyciu kategorii ze wszystkich poziomów. Słownictwo różni się stopniem ogólności i może się zdarzyć, że dane znaczenie jest scharakteryzowane tematycznie jedynie za pomocą określeń z dwóch pierwszych poziomów, a teoretycznie nawet tylko w ramach kategorii najogólniejszych (poziomu pierwszego).

Nierzadko również danemu znaczeniu wyrazu przypisana jest więcej niż jedna kwalifikacja tematyczna, wynika to z tego, że podziały tematyczne nie są rozłączne; analizując znaczenie z różnych punktów widzenia, zwraca się uwagę na jego odmienne aspekty, co znajduje odzwierciedlenie w klasyfikacji.

4.1.9 Relacje znaczeniowe

W hasłach podajemy wyrazy, które w stosunku do jednostki leksykalnej opisywanej w konkretnym podhasle pozostają w jednej z czterech relacji znaczeniowych: synonimii, antonimii, sprzeczności, hiperonimii. Staraliśmy się w WSJP zaimplementować pewną strukturalistyczną teorię relacji znaczeniowych, przedstawioną w pracach takich, jak np. [Grochowski 1982](#); [Bednarek, Grochowski 1993](#).

W ujęciu tym definicje poszczególnych relacji można przedstawić następująco:

Synonimia

Jeżeli jednostkę opisywaną oznaczmy jako A, to hipotetyczna jednostka B będzie jej synonimem, jeżeli zostanie spełniona formuła:

$$A \rightarrow B \text{ i } B \rightarrow A$$

Z tego, że ktoś/coś jest A, wynika, że ktoś/coś jest B.

i Z tego, że ktoś/coś jest B, wynika, że ktoś/coś jest A.

Na przykład dla jednostek: a – kawaler, B – nieżonaty, otrzymujemy:

Z tego, że Jan jest kawalerem, wynika, że Jan jest nieżonaty.

i Z tego że Jan jest nieżonaty, wynika, że Jan jest kawalerem.

Antonimia

To relacja semantyczna polegająca na obecności elementu negacji w strukturze semantycznej jednego z wyrazów tworzących daną parę (jest on więc bardziej złożony znaczeniowo). Oddaje to następująca formuła:

$$A \rightarrow \sim B$$

$$\sim [\sim B \rightarrow A]$$

Jeśli na przykład za a i B podstawimy przymiotniki *wysoki* i *niski*, otrzymamy następujące zdania kontrolne:

Z tego, że Jan jest wysoki, wynika, że Jan nie jest niski.

Z tego, że Jan nie jest niski, NIE wynika, że Jan jest wysoki.

W wypadku więc antonimii z zanegowania członu B nie wynika prawdziwość członu A, z czym nie mamy do czynienia w wypadku sprzeczności, por. niżej.

Sprzeczność

Jest relacją symetryczną i zachodzi między jednostkami o jednakowym stopniu złożoności semantycznej:

$$A \rightarrow \sim B$$

$$\sim B \rightarrow A$$

Na przykład:

Z tego, że X jest martwy, wynika, że X nie jest żywy.

Z tego, że X nie jest żywy, wynika, że X jest martwy.

Hiperonimia

Istotą hiperonimii jest jednostronna implikacja, tzn. znaczenie członu A (objaśnianego) implikuje znaczenie hiperonimu, ale nie odwrotnie, por.:

$$A \rightarrow B \text{ i } \sim [B \rightarrow A]$$

czyli: *z tego, że ktoś/coś jest A, wynika, że ktoś/coś jest B.*

i nieprawda że z tego, że ktoś/coś jest B, wynika, że ktoś/coś jest A.

Np. dla leksemu *matka* hiperonimem jest *kobieta*, bo:

Z tego, że Maria jest matką (czyjąś), wynika, że Maria jest kobietą.

i nieprawda, że z tego, że Maria jest kobietą, wynika, że Maria jest matką (czyjąś).

Nie może więc WSJP funkcjonować jako słownik wyrazów bliskoznacznych, gdyż słowniki takie mają charakter czysto praktyczny i służą raczej podpowiadaniu wyrazów, którymi można zastępować w tekstach inne wyrazy. W naszym opisie chodzi przede wszystkim o wychwycenie konkretnie zdefiniowanych stosunków między znaczeniami jednostek.

W zakładce „Relacje znaczeniowe” można znaleźć leksemy o różnej kwalifikacji stylistycznej, niczym szczególnym nie jest więc sytuacja, kiedy w haśle znajdują się odwołania do synonimów potocznych, będących regionalizmami czy zasługujących na kwalifikator *pejoratywny* czy *zartobliwy*. Jedyne wyjątek stanowią wulgaryzmy, których nie odnotowuje się jako pozostających w relacjach semantycznych z wyrazami nienacechowanymi.

4.1.10 Ilustracja materiałowa w słowniku

Ilustracja materiałowa w *Wielkim słowniku języka polskiego* ma postać dwojaką i mieści się w dwóch polach-zakładkach – „Połączenia” i „Cytaty”.

4.1.10.1 Połączenia

4.1.10.1.1 Uwagi ogólne

Najbogatsza informacja o tekstowych użyciach jednostki opisywanej w haśle lub podhasle zamieszczona jest w polu-zakładce „Połączenia”. Występuje ono w hasłach reprezentujących cztery części mowy: rzeczownik, czasownik, przymiotnik i przysłówek, a także w hasłach opisujących frazeologizmy, którym można przypisać zbliżoną charakterystykę gramatyczną. Odnotowano tu tzw. (przez językoznawców) kolokacje, pod którym to pojęciem należy rozumieć połączenia opisywanej jednostki z innymi wyrazami, spotykane w tekstach

statystycznie częściej niż z innymi (tzw. kolokantami). Podstawą wyłonienia kolokacji umieszczonych w hasłach WSJP jest analiza użycia wyrazu w Narodowym Korpusie Języka Polskiego. Analiza ta tylko w pewnym stopniu jest wynikiem odwołania się do zautomatyzowanych metod pozyskiwania kolokacji (przede wszystkim narzędzia Kolokator, udostępnionego dla NKJP w wyszukiwarce PELCRA), znaczną część pracy redaktor hasła musiał wykonać sam, przede wszystkim z następujących powodów:

- automatyczne kolokatory odnotowują jedynie współwystępowanie określonych ciągów, abstrahując od ich znaczenia; w wypadku więc wyrazów wieloznacznych w wyniku działania takich narzędzi otrzymuje się wymieszane kolokacje reprezentujące różne znaczenia wyrazu hasłowego;
- nie wszystkie istotne frekwencyjnie i statystycznie współwystąpienia wyrazów z innymi są równie doniosłe z punktu widzenia lingwistycznego i poznawczego, o jaki głównie chodzi w słowniku. Przykładowo, wśród połączeń rzeczownika **dom** z innymi rzeczownikami kolokator PELCRA na pierwszym miejscu podaje *dom muz* (co okazuje się nazwą własną budynku w Poznaniu, na ósmym miejscu *dom Zofii*, na piętnastym – *jedenasty dom*. Zamieszczenie tych połączeń w naszym słowniku nie miałoby oczywiście sensu, bo nie one nie mówią o istotnych właściwościach językowych związanych z leksemem **dom**, są efektem albo niedostatecznego zrównoważenia korpusu, albo specyfiki algorytmu wyliczania istotności statystycznej kolokacji w wyszukiwarce PELCRA.

W bazie WSJP kolokacje są ułożone ściśle według struktur składniowych, których są realizacją (a więc np. czasownik łączący się z rzeczownikiem w konkretnym przypadku gramatycznym); takie ich posortowanie wymaga niestety również świadomego udziału leksykografa ze względu na pewną zawodność mechanizmów automatycznego rozpoznawania form fleksyjnych w tekście polskim.

4.1.10.1.2 Zasady zamieszczania połączeń w hasłach

Połączenia jednostki leksykalnej w WSJP są zestawiane w grupy według kryterium struktury składniowej, której są realizacją. Kolejność zaś tych struktur i ich układ wynika z tego, jaką część mowy reprezentuje jednostka leksykalna. Na etapie opracowywania zasad opisu dla każdej z czterech wymienionych poprzednio części mowy wskazano te struktury i kolejność, w jakiej kolokacje będą do bazy słownika wprowadzane. Za oczywiste uznano przy tym, że nie wszystkie pola w danym hasle będą zapełnione kolokacjami; w bazie pozostają one puste, w widoku słownika dostępnym użytkownikom dla przejrzystości są one pomijane.

Hasła rzeczownikowe

Rzeczownik hasłowy jako nadrzędnik:

- z podrzędnikiem przymiotnikowym,
- z liczebnikiem,
- z podrzędnikiem rzeczownikowym,
 - połączenia bezprzyimkowe – w kolejności przypadków podrzędnika,
 - połączenia z przyimkami – w kolejności przypadków podrzędnika,
- z podrzędną frazą zdaniową.

Szeregi (wyraz hasłowy jako człon szeregu utworzonego z innym rzeczownikiem).

Rzeczownik hasłowy jako podrzędnik w grupach nominalnych:

- połączenia bezprzyimkowe – w kolejności przypadków podrzędnika,
- połączenia z przyimkami – w kolejności przypadków podrzędnika.

Rzeczownik hasłowy jako podrzędnik czasownika:

- jako podmiot,

- jako dopełnienie lub okolicznik,
 - połączenia bezprzyminkowe – w kolejności przypadków podrzędnika,
 - połączenia z przymikami – w kolejności przypadków podrzędnika.

Wyrażenia porównawcze:

- rzeczownik hasłowy jako pierwszy człon porównania (N jak X),
- rzeczownik hasłowy jako drugi człon porównania (X jak N).

Inne (niż wcześniej wymienione).

Hasła czasownikowe

Z podrzędnikami rzeczownikowymi:

- z mianownikiem-podmiotem,
- z dopełnieniem/okolicznikiem,
 - bezprzyminkowe (w kolejności przypadków),
 - przyminkowe (w kolejności przypadków).

Z podrzędnikami przysłówkowymi.

Z podrzędnikami czasownikowymi.

Wyrażenia porównawcze.

Z nadrzędnym czasownikiem.

Szeregi.

Inne.

Hasła przymiotnikowe

Połączenia z rzeczownikiem jako nadrzędnikiem (w kolejności według rodzaju przymiotnika: męski (m1, m2, m3), żeński, nijaki, męskoosobowy, niemęskoosobowy).

Z podrzędnym rzeczownikiem.

Z frazą przymikową.

Z bezokolicznikiem.

Wyrażenia porównawcze (typu *czerwony jak burak*).

Połączenia z przysłówkiem.

Szeregi.

Z nadrzędnym czasownikiem.

Inne.

Hasła przysłówkowe

Jako nadrzędnik:

- z frazą bezokolicznikową,
- z podrzędnym przysłówkiem,
- z podrzędną frazą przymikową,

Jako składnik szeregu.

Jako podrzędnik:

- z czasownikiem,
- z rzeczownikiem,
- z przymiotnikiem,
- z nadrzędnym przysłówkiem.

Inne.

Układem kolokacji w poszczególnych grupach rządzi kilka ogólnych reguł:

- wszystkie wystąpienia wyrazu hasłowego (w dowolnej formie) w kolokacjach oznaczone są czerwonym kolorem (odbywa się to dzięki działaniu mechanizmu gramatycznego wbudowanego w bazę słownika);
- zasadą jest, że wyraz hasłowy występuje w swojej podstawowej (hasłowej) formie, z wyjątkiem sytuacji, kiedy w połączeniu z danym leksemem zwykle pojawia się on w jednej ze swoich form fleksyjnych, np. w hasło czasownikowym jako ośrodek kolokacji może wystąpić forma imiesłowu (por. *ręcznie malowany* w hasło **malować**);
- kolokacje w obrębie poszczególnych zestawów są pogrupowane według podobieństwa znaczeniowego, tzn. tworzy się ciągi wyrazów-kolokantów powiązanych semantycznie ze sobą, a ściślej – w podobny sposób modyfikujących znaczenie i „językowy obraz” wyrazu hasłowego. Mamy więc np. w hasło **suknia** następujące połączenia z przymiotnikami:

kobieca; aksamitna, atlasowa, bawełniana, jedwabna; biała, błękitna, czarna, kolorowa, kremowa, niebieska, zielona; długa, lejąca, powłóczysta; błyszcząca, ciemna, lśniąca; drapowana, haftowana, marszczona, wydekoltowana; balowa, ślubna, wieczorowa, żałobna; elegancka, modna, strojna **suknia**

Można tu zaobserwować, oddzielone średnikami, łańcuchy połączeń, wyrażających określone cechy desygnatu opisywanego wyrazu:

Połączenia	Funkcja
kobieca	ogólny kolokant, wskazujący na to, że suknia jest rodzajem ubrania, przeznaczonym dla kobiet
atlasowa, bawełniana, jedwabna	materiał, z jakiego została uszyta
biała, błękitna, czarna, kolorowa, kremowa, niebieska, zielona	kolor
długa, lejąca, powłóczysta	zewnętrzne cechy
błyszcząca, ciemna, lśniąca	wrażenia wzrokowe
drapowana, haftowana, marszczona, wydekoltowana	dodatkowe cechy wykończenia
balowa, ślubna, wieczorowa, żałobna	okazje, na jakie jest przeznaczona
elegancka, modna, strojna	ogólne określenia oceniające

- gdy ciąg kolokantów realizujących daną funkcję okazałby się za długi, a trudno by było przy tym wskazać leksemy występujące istotnie częściej od innych, otwartość pewnych klas kolokantów sygnalizuje się wielokropkiem, wymienia się zaś tylko kilka elementów klasy, zwykle najczęściej notowanych w korpusie, por.:

suknia od Armaniego, od Diora, od Valentino...; suknia z jedwabiu, z koronki, z szyfonu, z tafty...

- zasadniczo umieszcza się w ciągach kolokacyjnych tylko elementy najbliższego kontekstu, tzn. wyrazy bezpośrednio sąsiadujące z wyrazem hasłowym, niekiedy jednak ograniczenie się do nich prowadzić by musiało do niepełności strukturalnej lub niejasności znaczeniowej – wówczas rozszerza się kontekst o elementy podrzędne wobec kolokanta. Są one albo wymieniane wprost w nawiasie (czasem z zastosowaniem opisanego wyżej wyliczania z wielokropkiem), por.:

suknia w kolorze (białym, ecru, szarego błękitu...), w stylu (empire, rokoko...)

albo ich pozycja składniowa jest tylko markowana odpowiednim zaimkiem . Na przykład w haśle **palić** 2 ‘niszczyć ogniem’ mamy podane w polu „Połączenia”:

demonstranci, mężczyźni **palą** coś

4.1.10.2 Cytaty

Autentyczne cytaty pełnozdaniove jako ilustracja materiałowa pełnią w WSJP funkcję sekundarną i są podawane w ograniczonej liczbie, przeważnie najwyżej pięciu w każdym podhaśle (wyjątkiem są hasła opisujące frazeologizmy, o czym [niżej](#)). Przy ich doborze kierowano się następującymi głównymi zasadami:

1. Minimalnym kontekstem przytaczanym jest zdanie (traktowane „graficznie”, jako ciąg znaków od wielkiej litery do kropki lub innego znaku równoważnego), choć w wyjątkowych wypadkach dopuszcza się rozszerzanie kontekstu przez wzgląd na jasność cytatu (skądinąd jednak tego typu cytatów, wymagających do interpretacji szerszego otoczenia, starano się unikać).
2. Dopuszcza się skracanie cytatów i pomijanie mniej istotnych fragmentów, co jest każdorazowo oznaczane znakiem [...].
3. Zasadniczo zachowuje się oryginalną postać cytowanych zdań (choć nie wprowadza się cytatów zawierających ewidentne i rażące błędy językowe), w przykładach ze źródeł internetowych (zarówno zaczerpniętych z NKJP, jak i bezpośrednio z sieci) uzupełnia się polskie znaki diakrytyczne.
4. Nie ma chronologicznej kolejności zamieszczania cytatów; pierwszy przykład ma pokazać jak najbardziej typowe, naturalne (zdaniem redaktora hasła) użycie jednostki opisywanej, dalsze – użycia w różnych typowych kontekstach składniowych, w mniejszym stopniu leksykalnych (gdyż to zadanie wypełniają kolokacje).
5. Wystąpienie wyrazu (wyrażenia) hasłowego w cytacie oznaczone jest kolorem czerwonym.
6. Każdy cytat zawiera informację o lokalizacji, której budowa i struktura zależy od źródła pochodzenia cytatu:
 - cytaty z publikacji zwartych (książek): autor (imię i nazwisko), tytuł, rok wydania,
 - cytaty z prasy: autor (imię i nazwisko, ewentualnie pseudonim), tytuł tekstu, tytuł gazety/czasopisma, data dzienna wydania,
 - cytaty ze źródeł internetowych – tylko oznaczenie: *Internet*,
 - cytaty ze sprawozdań sejmowych – oznaczenie: *Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z dnia... i* wskazanie odpowiedniej daty,
 - cytaty z ustaw i innych aktów prawnych – nazwa aktu prawnego i numer pozycji dziennika ustaw,
 - cytaty ze zbiorów języka mówionego – informacja: *rozmowa bezpośrednia*, poprzedzona nazwą korpusu, z którego cytat pochodzi.

Cytaty zaczerpnięte z korpusów tekstowych mają na początku metryczki skrót nazwy korpusu:

NKJP	–	Narodowy Korpus Języka Polskiego,
KWSJP	–	Korpus Wielkiego Słownika Języka Polskiego,
KJ PWN	–	Korpus Języka Polskiego PWN.

Należy też zaznaczyć, że informacje o źródłach poszczególnych cytatów, wymienione wcześniej w podpunktach a – e, zaczerpnięto z metadanych odpowiednich korpusów i jedynie starano się je ujednolicić pod względem szyku i ustrukturyzowania. Redaktorzy haseł nie prowadzili weryfikacji zgodności tych danych z rzeczywistością, gdyż przekraczałoby to możliwości techniczne i organizacyjne, jakimi słownik dysponuje. Odpowiedzialny za wspomniane dane, a także związane z nimi ewentualne kwestie problematyczne czy też błędy i nieścisłości jest więc zespół opracowujący dany korpus.

4.1.11 Odmiana

4.1.11.1 Uwagi ogólne

W dziale *Odmiana* przedstawiono informacje dotyczące cech gramatycznych (ściślej: fleksyjnych) opisywanego wyrazu:

- część mowy;
- dalsza charakterystyka, zależnie od części mowy: dla rzeczowników – rodzaj gramatyczny; dla czasowników: aspekt;
- pełny paradygmat odmiany, tzn. wyszczególnienie – w tabelach – wszystkich form gramatycznych danego wyrazu;
- dodatkowe informacje, zależnie od części mowy.

Opis fleksji w *Wielkim słowniku języka polskiego* opiera się na danych przygotowanych przez twórców [Słownika gramatycznego języka polskiego](#) (SGJP): Zygmunta Saloniego, Włodzimierza Gruszczyńskiego, Marcina Wolińskiego i Roberta Wołosza. Szczegółowych zasad tego opisu należy zatem szukać w tej publikacji, także na [stronie internetowej SGJP](#). W tym miejscu znajdują się tylko informacje najpotrzebniejsze dla czytelnika naszego słownika.

4.1.11.2 Miejsce informacji o odmianie w artykule hasłowym

Informacja ta znajduje się w osobnej zakładce w każdym z podhaseł opracowanych dla poszczególnych znaczeń wyrazu hasłowego. W widoku zbiorczym możliwe są następujące usytuowania odmiany:

- jeśli hasło ma jedno znaczenie – na końcu artykułu hasłowego;
- jeśli hasło ma więcej znaczeń i dla każdego ze znaczeń informacja fleksyjna ma postać identyczną – bezpośrednio przez identyfikator pierwszego podhasła;
- jeśli hasło ma więcej znaczeń i przynajmniej w jednym znaczeniu cechy fleksyjne są różne od pozostałych – na końcu podhasła opisującego każde znaczenie.

4.1.11.3 Ogólne zasady podawania form fleksyjnych

W WSJP zawsze podawane są pełne paradygmaty (zbiory form), zgodnie z tym, na co wskazuje układ kategorii gramatycznych właściwy dla danego wyrazu ze względu na jego przynależność do określonej części mowy. Formy te ustalone są częściowo na podstawie analizy tekstów, częściowo wygenerowane elektronicznie w wyniku analogii z innymi wyrazami o podobnej postaci i cechach gramatycznych co dane hasło. Nie można więc stwierdzić z całą pewnością, że wszystkie te formy fleksyjne są w tekstach poświadczone; szukanie bowiem takich poświadczeń przy ogromnej liczbie haseł słownika byłoby czynnością całkowicie nieefektywną. Podawane więc są również formy uznawane w językoznawstwie za tzw. formy potencjalne, a więc takie, których możliwość użycia

w jakimś tekście wydaje się mało prawdopodobna, jednak niewykluczona. Należą do tej grupy m.in.:

- formy wołacza rzeczowników nieżywotnych, np. *samochodzie, skóro, filizanko*;
- formy 1 i 2 os. lp r. nijakiego czasowników, np. *pisałom, pisałoś*;
- formy męskoosobowe niektórych przymiotników w określonych znaczeniach, np. *żelaźni*.

Ze względu na to, że zjawiska te mają charakter kategorialny, tzn. dotyczą całych klas wyrazów, w artykułach hasłowych nie opatruje się tych form kwalifikatorami.

4.1.11.4 Użycie kwalifikatorów przy formach fleksyjnych

Kwalifikatory stosuje się tylko wtedy, gdy dla danej wartości kategorii fleksyjnej (np. M. lm) występuje więcej niż jedna forma. Stosowane są następujące kwalifikatory:

Kwalifikator	Uwagi	Przykłady
<i>rzadziej</i>	używany wtedy, gdy jedna z form ma w korpusie frekwencję przynajmniej 5 razy mniejszą od formy nienacechowanej	profesorowie <i>rzadziej</i> profesorzy
<i>przestarz.</i>		grunty <i>przestarz.</i> grunta
<i>książk.</i>		oddziałuje <i>książk.</i> oddziaływa
<i>kwestion.</i>	oznacza się nim formy uznawane za niepoprawne w źródłach normatywnych	
<i>pot.</i>		sobie <i>pot.</i> se

4.1.11.5 Uwagi o opisie fleksyjnym poszczególnych części mowy

4.1.11.5.1 Odmiana rzeczowników

4.1.11.5.1.1 Rodzaj gramatyczny

Pierwszą informacją w polu „Odmiana” w haśle rzeczownikowym jest przyporządkowanie wyrazu do jednego z rodzajów gramatycznych. Zgodnie z konwencją przyjętą w polskim językoznawstwie XX-wiecznym (począwszy od ukazania się w 1956 roku artykułu Witolda Mańczaka [Ile rodzajów jest w polskim](#)) rodzaj gramatyczny uznaje się za niezmienną cechę rzeczownika, mającą tę samą wartość dla wszystkich jego form fleksyjnych, podstawą zaś jej wyznaczenia jest zdolność danego rzeczownika do łączenia się w bierniku z odpowiednimi formami podrzędnika przymiotnikowego i czasownikowego.

Rodzaj	B. lp	B. lm
m1	Widzę tego dobrego CHŁOPCA	Widzę tych dobrych CHŁOPCÓW
m2	Widzę tego dobrego PSA	Widzę te dobre PSY
m3	Widzę ten dobry SAMOCHÓD	Widzę te dobre SAMOCHODY
ż	Widzę tę dobrą KOBIETĘ	Widzę te dobre KOBIETY
n	Widzę to dobre DZIECKO	Widzę te dobre DZIECI

W obrębie rodzaju nijakiego przeprowadzono dodatkowe rozróżnienie, którego podstawą jest łączliwość z liczebnikami zbiorowymi (typu *dwoje, troje, pięcioro*):

Rodzaj	Kryterium wyróżnienia	Przykłady
n1	łączące się z liczebnikami zbiorowymi	Widzę PIĘCIORO dzieci
n2	łączące się z liczebnikami głównymi	Widzę PIĘĆ koryt

Istnieją wreszcie rzeczowniki niemające form liczby pojedynczej, jak np. *wujostwo, skrzypce, pomyje*. W gramatykach określa się je terminem *pluralia tantum*; w tym słowniku (a także w SGJP) reprezentują one trzy wartości tzw. rodzaju przymnogiego (bo wymagają podrzędników w liczbie mnogiej):

Rodzaj	Kryterium wyróżnienia	Przykłady
p1	łączące się z formami męskoosobowymi przymiotników i czasowników	Ci dobrzy PANSTWO Kowalscy przyszli
p2	łączące się z formami niemęskoosobowymi przymiotników i czasowników, łączące się bezpośrednio z formami liczebników	SKRZYPCE (dwoje, troje skrzypiec), SANIE (dwoje, troje sań)
p3	łączące się z formami niemęskoosobowymi przymiotników i czasowników, niełączące się bezpośrednio z formami liczebników	spodnie (dwie <i>pary</i> spodni), pomyje, zwłoki

4.1.11.5.1.2 Przypadek

Funkcją przypadku jako kategorii gramatycznej jest wyrażenie zróżnicowania narzucanego formie rzeczownikowej przez kontekst, najczęściej: formę czasownika lub przyminka. Przyjmuje się następujące „diagnostyczne konteksty” poszczególnych przypadków:

M	mianownik	To pies
D	dopełniacz	Nie ma..... psa
C	celownik	Przyglądam się..... psu
B	biernik	Widzę..... psa
N	narzędnik	Interesuję się..... psem
Ms	miejscownik	Myślę o psie
W	wołacz	Zmień się, psie

Forma danego leksemu, pasująca do określonego kontekstu, uznawana jest za formę danego przypadku.

Konsekwencją takiego rozumienia kategorii przypadku jest podawanie pełnego paradygmatu również dla rzeczowników typu *alibi*, które zwłaszcza w szkolnej nauce gramatyki bywają nazywane nieodmiennymi. Owa „nieodmienność” polega bowiem na tym, że we wszystkich kontekstach składniowych pojawia się ta sama forma wyrazu; wartość przypadku można však zawsze określić na podstawie kontekstu czasownikowego.

4.1.11.5.1.3 Deprecjatywność

Deprecjatywność jest kategorią rozróżniającą formy M. lm rzeczowników rodzaju m1 na dwie grupy:

Wartość	Nazwa	Kryterium wyodrębnienia	Przykłady
ndepr	forma niedeprecjatywna	wymaganie czasownika i przymiotnika w rodzaju męskoosobowym	ci zacni profesorowie ci dobrzy nauczyciele
depr	forma deprecjatywna	wymaganie czasownika i przymiotnika w rodzaju niemęskoosobowym	te cholerne profesory te cholerne nauczyciele

Podstawową funkcją form deprecjatywnych jest wyrażanie negatywnego stosunku do obiektu nazywanego rzeczownikiem, ale formy deprecjatywne mogą pełnić różne inne funkcje, dlatego opozycję form deprecjatywnych i niedeprecjatywnych traktuje się w sposób konwencjonalny. Z reguły forma deprecjatywna różni się od formy deprecjatywnej zakończeniem, ale w wypadku rzeczowników miękko tematowych, jak np. *nauczyciel*, opozycji nie ma i o użyciu formy deprecjatywnej można się przekonać jedynie na podstawie analizy kontekstu. Zgodnie z przyjętymi zasadami formy deprecjatywne podaje się przy każdym rzeczowniku rodzaju m1, nawet jeśli ich wystąpienie w autentycznych tekstach może się wydawać mało prawdopodobne lub nawet niemożliwe (np. *te prezydenty*, *te laureaty*). Podaje się także formy niedeprecjatywne takich rzeczowników, w których opozycja deprecjatywności jest zneutralizowana, jak *przedszkolakowie*, *krasnołudkowie*. Przy formach deprecjatywnych powstrzymujemy się od stosowania kwalifikatorów.

4.1.11.5.1.4 Uniformizm

Uniformizm jest opozycją, która pozwala rozróżnić dwie formy D. lm rzeczowników rodzaju żeńskiego zakończonych w M. lp na *-ia*, *-ja* po literze oznaczającej spółgłoskę, np. **armia**, **kolonia**, **akcja**. Możliwe są tutaj dwie form D. lm:

Wartość	Nazwa	Kryterium wyodrębnienia	Przykłady
neut	forma neutralna	tożsama z D. lp	pojedynek kilku ARMII utrata wszystkich KOLONII w Afryce wyprzedaż AKCJI na giełdzie
char	forma charakterystyczna	inna niż D. lp	pojedynek kilku ARMIJ utrata wszystkich KOLONIJ w Afryce wyprzedaż AKCYJ na giełdzie

Forma charakterystyczna ma charakter wybitnie archaiczny i jej użycie w tekstach współczesnych jest bardzo rzadkie (poza nielicznymi wyjątkami, jak np. D. lm *kopalń*), głównie w celach stylistycznych.

4.1.11.5.1.5 Liczba

Kategoria gramatyczna liczby rzeczownika informuje, czy dana jego forma odnosi się do jednoelementowego, czy do wieloelementowego zbioru obiektów, a także wskazuje na łączliwość tej formy z odpowiednimi formami czasowników i przymiotników. Dla większości rzeczowników podaje się odmianę w obu liczbach: pojedynczej (lp) i mnogiej (lm). Nie

dotyczy to klasy wyrazów, zdefiniowanych wyżej jako *pluralia tantum*, które mają jedynie formy fleksyjne o wartości liczby mnogiej.

Odmianę w obu liczbach podaje się także dla rzeczowników uznawanych niekiedy za tzw. *singularia tantum*, jak np. *młodzież*, *benzyna*, *herbata*, *listowie*, gdyż są możliwe ich użycia w liczbie mnogiej, jak np. (*podwyżka ceny benzyn silnikowych*, *Wypił naraz dwie herbaty*, czy *Niech diabli wezmą te wszystkie młodzieże, listowia i kosmosy*). W hasłach tych rzeczowników podajemy więc pełny paradygmat, ale pod paradygmatem zamieszczamy notę: Zwykle lp.

4.1.11.5.2 Odmiana przymiotników

4.1.11.5.2.1 Zakres kategorii przymiotnika

Tak jak w *Słowniku gramatycznym języka polskiego*, w WSJP do przymiotników zalicza się wszystkie leksemy odmienne przez przypadek, liczbę i rodzaj. Oprócz więc wyrazów tradycyjnie zaliczanych do przymiotników w gramatykach szkolnych jako przymiotniki są traktowane wyrazy typu *pierwszy*, *drugi*, *trzeci* (zwane tradycyjnie liczebnikami porządkowymi) oraz takie jak *mój*, *twój*, *nasz*, *ten*, *taki* (tradycyjnie nazywane zaimkami przymiotnymi). Są również do tej grupy zaliczane wyrazy będące genetycznie imiesłowami przymiotnikowymi, ale takie, które w toku rozwoju historycznego uzyskały znaczenie niezależne od czasownika, takie jak np. *palący* ‘bardzo pilny’.

4.1.11.5.2.2 Zasób form przymiotnika

Zróżnicowanie form przymiotnika opiera się na czterech kategoriach fleksyjnych, które w konkretnym zdaniu są przymiotnikowi narzucane przez współwystępujący nadrzędny wobec niego rzeczownik. Są to: przypadek (zestaw form obejmuje formy 6 przypadków – bez wołacza, który zawsze jest tożsamy z mianownikiem), liczba (pojedyncza i mnoga), rodzaj (w liczbie pojedynczej wyróżnia się formy rodzajów przymiotnika stosownie do możliwych rodzajów rzeczownika; w liczbie mnogiej dodatkowo wyodrębnia się rodzaj p1, dla form łączących się z rzeczownikami rodzaju p1). Kategoria deprecjatywności, o której pisano wyżej, różnicuje formy przymiotnika w obrębie rodzaju m1 tylko w mianowniku i wołaczu. Zbiór form odmiany przymiotnika – na przykładzie wyrazu **polski** – obrazuje poniższa tabela.

część mowy: przymiotnik
• stopień równy

liczba pojedyncza

	m1	m2	m3	n1, n2	ż
M:	polski	polski	polski	polskie	polska
D:	polskiego	polskiego	polskiego	polskiego	polskiej
C:	polskiemu	polskiemu	polskiemu	polskiemu	polskiej
B:	polskiego	polskiego	polski	polskie	polską
N:	polskim	polskim	polskim	polskim	polską
Ms:	polskim	polskim	polskim	polskim	polskiej
W:	polski	polski	polski	polskie	polska

liczba mnoga

	p1	m1 ndepr	m1 depr	pozostałe
M:	polscy	polscy	polskie	polskie
D:	polских	polских	polских	polских
C:	polskim	polskim	polskim	polskim
B:	polских	polских	polских	polskie
N:	polskimi	polskimi	polskimi	polskimi
Ms:	polских	polских	polских	polских
W:	polscy	polscy	polskie	polskie

4.1.11.5.2.3 Problem stopniowania

Jeżeli przymiotnik podlega stopniowaniu prostemu (przez dołączenie przyrostka *-(ej)szy* w stopniu wyższym), zamieszczamy w słowniku pełny wzór odmiany w stopniu wyższym, pod względem układu podobny do tego w stopniu równym. Utworzenie formy stopnia najwyższego wymaga dodania do formy stopnia wyższego przedrostka *naj-*; ze względu na bezwyjątkowy charakter tej operacji nie odnotowuje się w hasłach form stopnia najwyższego. Brak zestawu form stopnia wyższego oznacza, że dany przymiotnik się nie stopniuje w sposób prosty, może się natomiast stopniować opisowo, tzn. formę stopnia wyższego uzyskać można przez dodanie do formy stopnia równego słowa posiłkowego *bardziej*, stopnia najwyższego – *najbardziej*. Informacji o możliwości stopniowania opisowego w hasłach nie podajemy.

4.1.11.5.3 Odmiana czasowników

Informacja o odmianie – szerzej: właściwościach fleksyjnych czasownika jest bardzo rozbudowana. Składa się na nią:

- określenie aspektu czasownika w danym znaczeniu;
- zbiór form fleksyjnych uporządkowany według kategorii fleksyjnych;

- wskazanie odpowiednika aspektowego, tzn. czasownika, który z danym czasownikiem o znaczeniu opisywanym w konkretnym podhaśle tworzy parę różniącą się jedynie opozycją „dokonany – niedokonany”.

Nie informuje się wprost o przechodniości czasownika, informacja ta możliwa jest do odczytania w zakładce „Składnia”, przez analizę umieszczonego tam schematu składniowego.

4.1.11.5.3.1 Zasób form fleksyjnych czasownika i jego ustrukturyzowanie w haśle

Zasób form czasownika jest bardzo duży, gdyż, jak wiadomo z opracowań gramatycznych, są one zróżnicowane pod względem wartości kategorii czasu (przeszły – teraźniejszy – przyszły), osoby, liczby, rodzaju. Ponadto występują zbiory form trybu rozkazującego i przypuszczającego, w zależności od właściwości aspektowych i składniowych czasownika – imiesłowy (w tym dwa z nich, tzw. przymiotnikowe, mają własną odmianę przez przypadki, liczby i rodzaje). Osobną formą czasownika, zarówno w WSJP, jak i w SGJP włączoną do jego zbioru form, jest gerundium (formy zakończone na *-anie*, *-enie*, *-cie*), które również ma własną odmianę przez przypadki i liczby. Zbiór form uzupełnia ponadto tzw. bezosobnik (formy zakończone na *-no* lub *-to*). Nie można też zapominać, że status formy fleksyjnej czasownika ma bezokolicznik, zwykle tożsamy z etykietą leksemu, a więc formą hasłową hasła czasownikowego. Przynależność niektórych wymienionych form do zbioru form fleksyjnych czasownika bywała i nadal jest przedmiotem sporów między językoznawcami. W tym miejscu będziemy jednak od nich abstrahować; przyjmujemy rozwiązania zastosowane w SGJP i do tego źródła odsyłamy czytelników, którzy chcieliby poznać teoretyczne uzasadnienia rozwiązań wprowadzonych przez Z. Saloniego i jego współpracowników.

To bogactwo form czasownika spowodowało, że nie można by ich było umieścić wszystkich w hasłach WSJP po prostu w postaci linearnej – ogromnie by to wydłużyło artykuły hasłowe i uczyniło je trudniejszymi w lekturze. Przyjęto więc rozwiązanie takie, że po otwarciu zakładki „Odmiana” czytelnikowi ukazują się w postaci rozwiniętej kolejno tabele form czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego, następnie w podobnym układzie formy trybu rozkazującego i warunkowego, następnie bezosobnik i bezokolicznik oraz imiesłowy przysłówkowe (zależnie od aspektu czasownika – współczesny lub uprzedni). W dalszej kolejności występują gerundium oraz imiesłowy przymiotnikowe: czynny (dla czasowników niedokonanych) i bierny (zależnie od cech składniowych) – te jednak są reprezentowane tylko przez formę podstawową.

część mowy: czasownik

aspekt: niedokonany

• **tryb oznajmujący**

• **czas teraźniejszy**

liczba
pojedyncza

1.os. gram
2.os. grasz
3.os. gra

liczba
mnoga

1.os. gramy
2.os. gracie
3.os. grają

• **czas przeszły**

liczba
pojedyncza

m grałem
+(e)m grał
1.os. ż grałam
+(e)m grała
n grałam
+(e)m grała
m grałeś
+(e)s grał
2.os. ż grałaś
+(e)s grała
n grałaś
+(e)s grała
m grał
3.os. ż grała
n grała

liczba
mnoga

mo graliśmy
+(e)śmy grali
-mo grałyśmy
+(e)śmy grały
mo graliście
+(e)ście grali
-mo grałyście
+(e)ście grały
mo grali
-mo grały

+BEZOSOBNIK grano

• czas przyszły

liczba
pojedynczaliczba
mnoga

	m	będę grał będę grać
1.os.	ż	będę grała będę grać
	n	będę grało będę grać
	m	będziesz grał będziesz grać
2.os.	ż	będziesz grała będziesz grać
	n	będziesz grało będziesz grać
	m	będzie grał będzie grać
3.os.	ż	będzie grała będzie grać
	n	będzie grało będzie grać

mo	będziemy grali będziemy grać
-mo	będziemy grały będziemy grać
mo	będziecie grali będziecie grać
-mo	będziecie grały będziecie grać
mo	będą grali będą grać
-mo	będą grały będą grać

• tryb rozkazujący

liczba
pojedynczaliczba
mnoga2.os. **graj**1.os. **grajmy**
2.os. **grajcie**

• tryb warunkowy

liczba
pojedynczaliczba
mnoga

m grałbym
+bym grał

1.os. ż grałabym
+bym grała

n grałoby
+bym grało

mo gralibyśmy
+byśmy grali

-mo grałybyśmy
+byśmy grały

m grałbyś
+byś grał

2.os. ż grałabyś
+byś grała

n grałobyś
+byś grało

mo gralibyście
+byście grali

-mo grałybyście
+byście grały

m grałby
+by grał

3.os. ż grałaby
+by grała

n grałoby
+by grało

mo graliby
+by grali

-mo grałyby
+by grały

+BEZOSOBNIK grano by

- bezokolicznik: grać
- imiesłów przysłówkowy współczesny: grając
- gerundium: granie >
- imiesłów przymiotnikowy czynny: grający >
- imiesłów przymiotnikowy bierny: grany >
- odpowiednik aspektowy: zagrać

Pełny zaś wzór ich odmiany rozwija się po kliknięciu umieszczonego po prawej stronie formy znaku >. Ponowne kliknięcie znaku (który zmienił swoją postać na <) powoduje zwinięcie paradygmatu.

- bezokolicznik: **grać**
- imiesłów przysłówkowy współczesny: **grając**
- gerundium: **granie** >
- imiesłów przymiotnikowy czynny: **grający** <

liczba pojedyncza

	m1	m2	m3	n1, n2	ż
M:	grający	grający	grający	grające	grająca
D:	grającego	grającego	grającego	grającego	grającej
C:	grającemu	grającemu	grającemu	grającemu	grającej
B:	grającego	grającego	grający	grające	grającą
N:	grającym	grającym	grającym	grającym	grającą
Ms:	grającym	grającym	grającym	grającym	grającej

liczba mnoga

	p1	m1 ndepr	m1 depr	pozostałe
M:	grający	grający	grające	grające
D:	grających	grających	grających	grających
C:	grającym	grającym	grającym	grającym
B:	grających	grających	grających	grające
N:	grającymi	grającymi	grającymi	grającymi
Ms:	grających	grających	grających	grających

- imiesłów przymiotnikowy bierny: **grany** >
- odpowiednik aspektowy: **zagrać**

Gdy jednak oglądamy hasło w widoku rozwiniętym (po wybraniu przycisku „Pokaż wszystko”) widoczny jest od razu cały zasób form.

4.1.11.5.3.2 Informacje o ograniczeniach użycia niektórych form czasownika

Jak to wcześniej napisano, w WSJP podaje się pełne zbiory form poszczególnych leksemów, możliwych do utworzenia wedle danego wzorca odmiany. Frekwencja tekstowa poszczególnych form może być jednak różna, użycie niektórych z nich (np. 1 i 2 os. lp rodzaju nijakiego) może być w ogóle bardzo rzadkie. O tego typu ograniczeniach, obejmujących całe kategorie gramatyczne lub całe grupy czasowników nie informujemy w hasłach.

4.1.11.5.4 Odmiana liczebników

Kategoria liczebników ma w naszym słowniku węższy zakres niż w tradycji nauczania gramatyki, podobnie bowiem jak w SGJP nie włącza się do niej tzw. liczebników porządkowych (*pierwszy, drugi, trzeci...*), które mają cechy odmiany właściwe przymiotnikom. Zasadnicze więc dwie grupy wyrazów, jakie zostały w tej kategorii ujęte w

WSJP, to tzw. tradycyjnie liczebniki główne (*jeden, dwa, trzy, ... dziesięć*) oraz tzw. liczebniki zbiorowe. Ich wspólną cechą gramatyczną jest to, że się nie odmieniają przez liczbę, wszystkie zaś, oprócz leksemu *jeden*, wymagają od swoich podrzędników w zdaniu wystąpienia w liczbie mnogiej. Odrębną interpretację mają także leksemy *tysiąc, milion, miliard*, które ze względu na cechy odmiany uznane zostały za rzeczowniki.

4.1.11.5.4.1 Liczebniki główne

Odmiana najbardziej typowych fleksyjnie liczebników (od *pięć* wzwyż) nie jest zbyt skomplikowana, zróżnicowanie form obejmuje bowiem tylko opozycję rodzaju m1 i pozostałych i dotyczy tylko mianownika i biernika. W narzędniku mamy wariantowość dwóch form, z końcówką *-u* albo *-oma*. W paradygmatach liczebników uwzględniono również informację składniową, dotyczącą wymagania przez formę liczebnika od rzeczownika wartości przypadku (dopełniacza) niezgodnej z własną wartością przypadku liczebnika. Gdy tego nie oznaczono, przyłączana jest forma rzeczownika w przypadku zgodnym z przypadkiem liczebnika (por. np. *widzę pięć (B.) kobiet (D.)* vs. *przyglądam się pięciu (C.) kobietom (C.)*). Forma oznaczona *Złoż* jest - uwzględnianą w paradygmatach SGJP – formą pierwszego członu złożenia liczebnika z rzeczownikami lub przymiotnikami (por. np. *pięciokąt, pięcioczęściowy*).

część mowy: liczebnik

	m1	m2, m3, n2, ż
M:	pięciu z D.	pięć z D.
D:	pięciu	pięciu
C:	pięciu	pięciu
B:	pięciu	pięć z D.
N:	pięciu pięcioma	pięciu pięcioma
Ms:	pięciu	pięciu
Złoż.:	pięcio+	

Znacznie bardziej skomplikowana jest odmiana liczebników *dwa, trzy, cztery*, gdyż pojawiają się tam dodatkowe opozycje ze względu na rodzaj gramatyczny. Ogólnego opisu tych zależności szukać należy we wstępie do SGJP.

4.1.11.5.4.2 Liczebniki zbiorowe

w opracowaniu

4.1.11.5.5 Przysłówki

Przysłówek, jak wiadomo, zalicza się do nieodmiennych części mowy, jednak także w hasłach przysłówkowych jest zakładka „Odmiana”. Oprócz informacji o części mowy podane są w niej formy stopnia równego i stopnia wyższego, jeśli dany przysłówek stopniuje się w sposób syntetyczny, jak np. w hasle **długo**:

część mowy: przysłówek

st. równy: długo

st. wyższy: dłużej

4.1.11.5.6 Wykaz skrótów do części gramatycznej

PRZYPADKI:

M.	mianownik
D.	dopełniacz
C.	celownik
B.	biernik
N.	narzędnik
Msc.	miejscownik
W.	wołacz

LICZBA:

lp	liczba pojedyncza
lm	liczba mnoga

RODZAJ:

m1	rodzaj męski osobowy
m2	rodzaj męski zwierzęcy
m3	rodzaj męski rzeczowy
ż	rodzaj żeński
n1	rodzaj nijaki pierwszy
n2	rodzaj nijaki drugi
p1	rodzaj przymnogi osobowy
p2	rodzaj przymnogi drugi
p3	rodzaj przymnogi trzeci

IMIESŁOWY:

imb	imiesłów przymiotnikowy bierny
imcz	imiesłów przymiotnikowy czynny
imuprz	imiesłów przysłówkowy uprzedni
imwsp	imiesłów przysłówkowy współczesny

CZAS:

cz. ter.	czas teraźniejszy
cz. przysz.	czas przyszły
cz. przesz.	czas przeszły

ASPEKT:

dk	dokonany
ndk	niedokonany

TRYB

tr. ozn.	tryb oznajmujący
tr. przyp.	tryb przypuszczający
tr. rozk.	tryb rozkazujący

INNE:

bezok.	bezokolicznik
bezoseb	bezosobnik
char	forma charakterystyczna D. lm
depr	forma deprecjatywna
ger	gerundium
ndepr	forma niedeprecjatywna
neut	forma neutralna D. lm

npch	nieprzechodni
os	osoba
pch	przechodni
st.	stopień

4.1.12 Składnia

4.1.12.1 Zakres i źródła informacji składniowej w słowniku

W polu-zakładce „Składnia” są zamieszczone informacje o wymaganiach składniowych opisywanej jednostki leksykalnej, dokładniej – dotyczące tego, jakich innych jednostek ona wymaga, aby konstrukcja, w której skład wchodzi, mogłaby być uznana za pełną. Chodzi tu więc o zjawiska, które w lingwistyce XX-wiecznej nazywane były terminami takimi, jak *reakcja*, *konotacja*, czy *walencja*. Można tę zakładkę znaleźć przede wszystkim w hasłach opisujących czasowniki, bo czasownikom przypisuje się zdolność wyznaczania określonego schematu strukturalnego całego zdania, w którym występują. Własnymi wymaganiami składniowymi odznaczają się również niektóre rzeczowniki, przymiotniki czy przysłówki, również i w hasłach opisujących te jednostki znajdzie się więc informacja składniowa.

W hasłach słownika nie ujmujemy cech składniowych przynależnych całym grupom leksemów, jak np. takiej, że typowy przysówek wymaga czasownika lub przymiotnika w roli nadrzędnika (np. *szybko* → *biegać*, *intensywnie* → *zielony*), każdy rzeczownik dopuszcza w roli podrzędnika inny rzeczownik w dopełniaczu (np. *dom ojca*, *samochód Janka*, *film Andrzeja Wajdy*), typowy czasownik zaś – formy mianownikowej rzeczownika, która w nienacechowanym szyku zdania go poprzedza.

Informacja składniowa jest oczywiście podawana odrębnie dla każdego podhasła, gdyż między znaczeniem jednostki a jej cechami syntaktycznymi występuje nierozzerwalny związek. W schematach składniowych umieszcza się te podrzędniki jednostki opisywanej, które można uznać za wymagane (konotowane) obligatoryjnie, a także i te uznawane za konotowane fakultatywnie, czyli takie, które mogą być w strukturze zdania z danym wyrazem w pewnych okolicznościach pominięte, ale ich obecność ściśle wynika z cech semantycznych opisywanej jednostki.

Oprócz tego uwzględnia się niektóre inne cechy składniowe opisywanych jednostek:

- w hasłach czasownikowych – semantyczne ograniczenia dla podmiotu;
- w hasłach przymiotnikowych:
 - obligatoryjny szyk prepozycyjny lub postpozycyjny wobec nadrzędnego rzeczownika;
 - występowanie wyłącznie w funkcji atrybutywnej lub wyłącznie predykatywnej;
- w hasłach przysłówkowych.

Źródłem informacji składniowej w WSJP jest przede wszystkim obserwacja poszczególnych jednostek leksykalnych w tekstach NKJP, w pewnym stopniu kompetencja własna redaktorów. Wcześniejsze słowniki składniowe, z których wspomnieć należy przede wszystkim o [Słowniku syntaktyczno-generatywnym czasowników polskich](#), traktujemy pomocniczo.

4.1.12.2 Stosowane konwencje i oznaczenia

Mając na uwadze przede wszystkim wygodę czytelnika, zdecydowaliśmy, że w informacji składniowej w WSJP symbole i skróty ograniczymy do minimum, przy oznaczaniu otwieranych pozycji składniowych posługujemy się:

- zaimkami, które intuicyjnie można skojarzyć z frazami rzeczownikowymi w odpowiednim przypadku, przymiotnikowymi, przysłówkowymi, np.:
 KOGO, CZEGO – fraza rzeczownikowa w dopełniaczu;
 KOMU, CZEMU – fraza rzeczownikowa w celowniku;
 KOGO, CO – fraza rzeczownikowa w bierniku;
 KIM, CZYM – fraza rzeczownikowa w narzędniku;
 JAKI, CZYJ, KTÓRY – fraza przymiotnikowa;
 JAK – fraza przysłówkowa (frazami przysłówkowymi są również, zgodnie z tradycją, podrzędniki czasowników dopuszczających uzupełnienie grupą przyimkową, ale niewymagające jednego konkretnego przyimka; przeważnie są to frazy zaliczane do okoliczników miejsca, np. *mieszkać* → *w akademiku, na ulicy, za granicą, pod mostem, nad Wisłą*, oznaczane zaimkami GDZIE, DOKĄD, SKĄD, KTÓRĘDY, lub czasu, oznaczane zaimkiem KIEDY);
- wskazaniem konkretnego przyimka z następującymi po nim zaimkami identyfikującymi przypadek rzeczownika, np. na KIM, na CZYM, o KOGO, o CO;
- wskazaniem typu formy lub konstrukcji składniowej, jaka się ma w danej pozycji pojawić, np. ZDANIE (z bliższą charakterystyką w postaci spójnika otwierającego zdanie podrzędne, np. że ZDANIE, aby ZDANIE), ZDANIE PYTAJNOZALEŻNE BEZOKOLICZNIK, MOWA WPROST (tzw. tradycyjnie mowa niezależna).

Opisywana jednostka występuje w schematach składniowych zawsze w formie identycznej z formą hasłową i jest wyróżniona czerwonym kolorem. Inne oznaczenia stosowane w schematach składniowych są następujące:

—	miejsce dla nadrzędnika danego wyrazu w schemacie składniowym
()	zapis w nawiasie oznacza frazę fakultatywną
+	następstwo elementów w schemacie
	wymienność elementów (grup składniowych) w danej pozycji
Rz	rzeczownik – stosowane: w hasłach czasownikowych przy charakterystyce podmiotu, z dodatkową informacją w indeksie dolnym, np. Rz _{osobowy} , Rz _{żywnoty}) w hasłach przymiotnikowych dla zaznaczenia, że przymiotnik występuje tylko w funkcji atrybutywnej, por. np. rzeczywisty 2 i 3.
Rz _{pl}	forma liczby mnogiej rzeczownika
∅	oznacza obligatoryjne niewypełnienie pozycji; przede wszystkim dotyczy pozycji podmiotu przy czasownikach takich jak <i>mdlić</i>

4.1.13 Informacja normatywna

Wielki słownik języka polskiego, jak zaznaczono już wcześniej, nie jest słownikiem normatywnym w takim sensie, w jakim się tego określenia używa w analizach językoznawczych. Ma on na celu przede wszystkim zanotowanie i opisanie tego, jak się języka polskiego rzeczywiście używa. Są więc w poszczególnych hasłach uwzględnione te zjawiska językowe, które znalazły wystarczająco liczne poświadczenie w tekstach Narodowego Korpusu Języka Polskiego, nawet jeżeli niektóre z nich uzyskały ocenę negatywną w dostępnych i mających moc obowiązującą źródłach poprawnościowych.

Nie oznacza to jednak, iżby WSJP był jakimś zbiorem językowych dziwactw i wykołajeń, jakby mógł ktoś sądzić. Znakomita większość tekstów zawartych w NKJP pisanych jest polszczyzną w miarę poprawną, jak zaznaczono wcześniej, redaktorzy mają obowiązek pomijać cytaty zawierające ewidentne błędy językowe. Chodzi więc tu raczej o takie zjawiska, które mimo że upowszechnione są od dawna, nie zyskały aprobaty autorów [Wielkiego słownika poprawnej polszczyzny PWN](#), który jest uznawany za podstawowe źródło tzw. skodyfikowanej normy językowej w polszczyźnie.

Zespół WSJP przyjął założenie, że kontrowersyjne pod względem poprawnościowym zjawiska językowe będzie się odnotowywać i opisywać, o wątpliwościach poprawnościowych zaś będzie się informować w osobnym polu-zakładce „Informacja normatywna”. Powtarza się tutaj rozstrzygnięcia zawarte w WSPP, który jest obecnie najnowszym źródłem o charakterze normatywnym. Odnotowuje się jednak tylko sytuacje, kiedy w słowniku tym dane zjawisko językowe jest oznaczone jednym z poniższych kwalifikatorów (czy quasi-kwalifikatorów):

nie:

błędne w zn.:

błędnie używane w zn.:

niepoprawnie:

niepoprawne w połączeniu:

Nie odnotowujemy natomiast komentarzy poprawnościowych wprowadzanych określeniami: *lepiej, częściej, nadużywane*, gdyż naszym zdaniem nie mają one charakteru obowiązującego, a są jedynie subiektywnymi wskazówkami kierowanymi przez autorów słownika do użytkowników polszczyzny.

Uwagi o niepoprawności dotyczą przeważnie zjawisk odnotowanych w polu-zakładce „Połączenia”, np. w haśle **spódnica** zanotowano kolokację *założyć spódnice*. Ponieważ WSPP uznaje za niepoprawne wszystkie użycia czasownika *założyć* z nazwami ubrań, w polu-zakładce „Informacja normatywna” WSJP umieszczono adnotację:

Uważane za niepoprawne: *założyć spódnice*.

Niepoprawność może, oczywiście, odnosić się do całego wyodrębnionego znaczenia, jak chyba w najczęściej cytowanym przykładzie tego typu: **ubrać** 2 ‘włożyć na siebie’. W polu-zakładce „Informacja normatywna” napisano zatem:

W tym znaczeniu uznawane za błędne.

4.1.14 Noty o użyciu

W polu-zakładce „Noty o użyciu” są zamieszczone różnorodne informacje dotyczące opisywanej jednostki, takie, które nie mieszczą się w zakresie informacji standardowo umieszczanych w hasłach opisujących określony typ jednostki języka. Mogą to być na przykład:

- informacje o wymowie niehasłowych form leksemów (jeżeli są potrzebne), np. w haśle **romantyzm**:

Ms. lp wymawiane: [romantyzmie] a. [romantyzmie];

- informacje pragmatyczne, które nie znajdują się w definicji ani w kwalifikatorach, np... **baran**

Używane jako wyzwisko;

- informacje o użyciach rzeczownikowych przymiotników, które nie są odnotowywane w odrębnych hasłach, np. w podhasle **chory** 1:

Używane często w znaczeniu: ‘człowiek chory’;

- informacje o innych „domyślnych” zmianach zakresu znaczeniowego leksemów, jak np.

w haśle *samochód*:

Wyraz często bywa używany w odniesieniu tylko do samochodu osobowego, zwłaszcza w opozycji do środków komunikacji zbiorowej;

- informacje o możliwości zapisu wyrażenia hasłowego wielką literą (chodzi o tzw. dopuszczalne użycie ze względów uczuciowych) i o inne możliwości wariantywnego zapisu, np. w haśle **ojczyzna**:

Zapisywane również wielką literą;

- informacje o częstym użyciu wyrazu jako składnika nazw własnych (np. geograficznych, nazw firm), np. w haśle **rondo**:

Używane w nazwach własnych (np. *Rondo Kocmyrzowskie*, *rondo Waszyngtona*).

Zgodnie z zasadami polskiej pisowni powinno się w takich połączeniach pisać wyraz *rondo* małą literą;

Wpisy w polu-zakładce „Noty o użyciu” mają tematykę, charakter i formę zróżnicowaną w zależności od specyfiki konkretnego hasła; informacje powyższe więc należy traktować tylko jako przykłady.

4.1.15 Odesłania do haseł typu NIECIĄGŁE

Jak już wcześniej zaznaczono, w WSJP związki frazeologiczne oraz przysłowia są opisywane w samodzielnych hasłach o pełnej strukturze. W hasłach opisujących wyrazy będące składnikami tych frazeologizmów lub przysłów znajdują się jedynie aktywne odsyłacze do odpowiednich haseł typu NIECIĄGŁE. Odsyłacze te są widoczne:

- w widoku ustrukturyzowanym – w postaci przycisków nad formą hasłową, opisanych: „Frazeologizmy” i „Przysłowia”. Wciśnięcie danego przycisku powoduje wyświetlenie się w dolnej części ekranu wszystkich frazeologizmów lub wszystkich przysłów powiązanych z danym hasłem.
- w widoku „Pokaż wszystko” – na końcu hasła wyświetla się najpierw lista frazeologizmów, a następnie lista przysłów.

Listy te mają charakter odsyłaczy interaktywnych, po kliknięciu więc w konkretny napis użytkownik zostaje przeniesiony do odpowiedniego hasła.

Warto zauważyć, że w WSJP odstąpiono również od typowej w dawniejszych słownikach papierowych praktyki przypisywania frazeologizmów do konkretnych znaczeń wyrazu hasłowego. Jest to wynik postawy metodologicznej autorów koncepcji WSJP, którzy skłaniają się raczej w stronę tezy, iż na płaszczyźnie synchronicznej frazeologizmy nie są motywowane, a tylko zawierają w swoim składzie elementy tożsame graficznie z pewnymi pojedynczymi wyrazami (por. np. [Grochowski 1982](#)), niż do opinii przeciwnej, zakładającej powszechność motywacji jednostek frazeologicznych przez określone elementy semantyki pojedynczych leksemów. Za tą decyzją przemawiają też względy praktyczne: przypisanie wszystkich frazeologizmów do konkretnych znaczeń ich składników wymagałoby przeprowadzenia dogłębnych studiów nad motywacją frazeologiczną, co przekracza zakres misji leksykografa.

Pewnego objaśnienia może też wymagać układ odsyłaczy na liście frazeologizmów (analogicznie – przysłów). Oto fragment listy frazeologizmów w haśle **leb**:

FRAZEOLOGIZMY: coś bierze w **łeb**
coś strzeliło do głowy komuś
*coś strzeliło do **łba** komuś*
coś wzięło w **łeb**
głowa pęka komuś
***łeb** pęka komuś*
kocie **łby**
ktoś bierze kogoś/coś za mordę
*ktoś bierze kogoś/coś za **łeb***
*ktoś trzyma kogoś/coś za **łeb***
ktoś bierze się za **łby**
*ktoś wodzi się za **łby***
ktoś ciosa komuś kołki na głowie
*ktoś ciosa komuś kołki na **łbie***
ktoś ma głowę
*ktoś ma **łeb** na karku*
*ktoś ma **łeb** nie od parady*
*ktoś ma **łeb***
ktoś ma kielbie we **łbie**
ktoś nadstawia karku
*ktoś nadstawia **łba***
ktoś nadstawił karku
*ktoś nadstawił **łba***

Jak łatwo zauważyć, występują tu napisy antykwą (drukiem prostym) oraz – z niewielkim wcięciem od lewej – napisy kursywą. Te pierwsze informują, że dany obiekt jest wariantem hasłowym frazeologizmu, drugie zaś, że jest jego wariantem pobocznym, niehasłowym (por. [niżej](#)). Kliknięcie jednak w którykolwiek napis przenosi użytkownika do właściwego hasła, przykładowo kliknięcie w *łeb pęka komuś* przenosi do hasła **głowa pęka komuś**, gdzie jest także ujęty wariant *łeb pęka komuś*. W odsyłaczach kolorem czerwonym jest wyróżniona forma hasła, w którym aktualnie się znajdujemy (a więc w tym wypadku hasła **łeb**).

Frazeologizmy i przysłowia można oczywiście wyszukiwać w słowniku także bezpośrednio, wpisując wyraz będący ich składnikiem w okienko wyszukiwarki.

4.2 Hasła typu NIECIĄGŁE (opisujące frazeologizmy i przysłowia)

4.2.1 Miejsce frazeologizmów i przysłów w makrostrukturze słownika

W *Wielkim słowniku języka polskiego* frazeologizmy i przysłowia opisywane są w samodzielnych artykułach hasłowych. Czytelnik może je wyszukiwać na dwa sposoby:

A) wpisując dowolny ich człon w okienko wyszukiwania;

B) wybierając przycisk „Frazeologizmy” lub „Przysłowia”, widoczny na ekranie hasła w górnej części nad formą hasłową.

W wypadku A) wyświetlone zostają wszystkie hasła, które mają dany człon w swojej formie hasłowej (wyszukiwanie uwzględnia również formy fleksyjne), w wypadku zaś B) – te, które zostały przez redaktora danego hasła wskazane jako frazeologizmy lub przysłowia związane z danym hasłem. Wybranie (kliknięcie) poszczególnych form hasłowych powoduje wyświetlenie się całego hasła.

4.2.2 Zasady opisu frazeologizmów

4.2.2.1 Rozumienie pojęcia frazeologizmu (związku frazeologicznego) w WSJP

Opracowując koncepcję WSJP, przyjęto, że za frazeologizm uznawać się będzie te ciągi, które spełniają definicję jednostki leksykalnej zaproponowaną przez M. Grochowskiego:

Jednostka leksykalna to ciąg elementów diakrytycznych mający znaczenie globalne, czyli ciąg niepodzielny semantycznie na takie podciągi znaczące, które byłyby elementami klas substytucyjnych niezamkniętych ([Grochowski 1982](#): 28),

przy czym przez *ciąg elementów diakrytycznych* rozumiemy dowolny układ liter (w języku pisanym); przez *znaczenie globalne* – znaczenie owego ciągu jako całości, nie jego poszczególnych składników. Klasa substytucyjna to klasa, której elementy podlegają operacji wzajemnego zastępowania. Klasa zamknięta to zbiór elementów, którym nie da się przypisać żadnej charakterystyki ogólnej i można tylko je wyliczyć. Klasa niezamknięta to taki zbiór, którego elementy można scharakteryzować przy użyciu jakiegoś ogólniejszego określenia.

Śledząc tok dowodzenia autora definicji, pokażemy, w jaki sposób pozwala ona odróżnić nieciągłe jednostki leksykalne od struktur składniowych. Jeśli zanalizujemy ciąg *mały chłopiec*, stwierdzimy, że zawiera dwa elementy znaczące, które reprezentują klasy niezamknięte: klasę przymiotników nazywających cechę (*mały*) oraz klasę rzeczowników nazywających obiekt osobowy (*chłopiec*). Jednocześnie w ramach tych klas możliwa jest praktycznie nieograniczona substytucja (por. *mały*, *wysoki*, *niski*, *gruby*... oraz *chłopiec*, *dzieciak*, *nastolatek*, *mężczyzna*...). Analizowany ciąg nie spełnia zatem warunków definicji jednostki leksykalnej.

Zupełnie odwrotną sytuację mamy w przypadku ciągu *przyrodni brat*. Jeśli podzielić go na dwa segmenty: *przyrodni* i *brat*, okaże się, że segment pierwszy należy do klasy jednoelementowej bez charakterystyki ogólnej, niezależnej od wyrazu *brat*. Możliwości substytucji rzeczownika obejmują tylko dwa elementy, por. *przyrodni brat*, *przyrodnia siostra*, *przyrodnie rodzeństwo*.

Z kolei próba delimitacji zdania: *Janek robi w balona Piotra* prowadzi do następujących wniosków:

niewątpliwie ciągi *Janek* i *Piotra* są elementami klas substytucyjnych niezamkniętych (ich ogólna charakterystyka to: rzeczownik osobowy). Wyrazy te możemy bez przeszkód zastępować innymi należącymi do tej samej kategorii, por.:

Janek	robi w balona	Piotra
Marysia		Tomka
Jurek		Marysię
Kowalski		Nowaka
Nowak		ludzi
Uczeń		nauczyciela

Wystarcza to do konstatacji, że wyrazy te reprezentują odrębne jednostki leksykalne.

Kontrowersyjny pozostaje status ciągu *robi w balona*. Próba jego segmentacji pokazuje, że istnieją tu pewne możliwości, por.:

robi	w balona
	w konia
	w jajo
	w bambuko

Lista dopuszczalnych uzupełnień wydaje się jednak skończona; ponadto nie jest możliwe przypisanie wyrażeniom z prawej kolumny żadnej charakterystyki ogólnej. Mamy zatem do czynienia z klasą zamkniętą, a więc ciąg *robi w balona* reprezentuje pojedynczą jednostkę leksykalną.

4.2.2.2 Problem granicy związków frazeologicznych

Zaproponowany wyżej test teoretyczny wymagał pewnego uzupełnienia, aby go zastosować w praktyce. Napotkawszy w materiale korpusowym powtarzalne ciągi wyrazowe, tworzące całość semantyczną, sprawdzano, czy któryś z elementów tego ciągu nie jest wymienny. Jeśli tak, należało ustalić, czy elementy wymienne tworzą klasę otwartą w rozumieniu definicji M. Grochowskiego, czy klasę zamkniętą. W pierwszym wypadku analizowany ciąg oczywiście nie zyskuje statusu jednostki leksykalnej i w WSJP może ewentualnie zostać zanotowany w polu-zakładce „Połączenia”. Jednakże z podobną sytuacją możemy mieć do czynienia, gdy element podlegający substytucji tworzy klasę zamkniętą, a mimo to nie uznajemy go za integralną część jednostki, ale za jej kolokację. Taką procedurę stosowano w sytuacjach, gdy pozostały po «odcięciu» elementu wymiennego ciąg da się sensownie zdefiniować. Wówczas przyjmowano, że hasłem jest ten ciąg, a segmenty wymienne stanowią jego kolokacje. Jeśli nie – hasłami są całe ciągi (tzn. z uwzględnieniem elementów wymiennych). Porównajmy dla przykładu dwa ciągi wyrazowe różnego typu, tworzące całości znaczeniowe. Analiza ciągów *chwycić byka za rogi*; *złapać byka za rogi*; *wziąć byka za rogi* dowodzi, że:

- segmenty wymienne tworzą klasę zamkniętą,
- ciągi te w całości, tj. razem z elementami czasownikowymi, tworzą jednostki leksykalne, gdyż nie da się sensownie zdefiniować połączenia: **byka za rogi*.

Natomiast w przypadku połączeń: film *plaszcz i szpady*, kino *plaszcz i szpady*, powieść *plaszcz i szpady*, romans *plaszcz i szpady*, pomimo że segmenty «film, kino, powieść, romans» wydają się tworzyć klasę zamkniętą, to jednak na tyle liczną, iż warto się zastanowić, czy wynika to z ich faktycznej ograniczonej łączliwości, czy też być może jest podyktowane sensem tkwiącym w ciągu *plaszcz i szpady*. Racjonalniej jest w takim wypadku przyznać wymienionym elementom status typowych połączeń związku frazeologicznego *plaszcz i szpady*, który łatwo poddaje się zdefiniowaniu: ‘opowiadający o romantycznych przygodach bohatera-rycerza, którego rekwizytami są płaszcz i szpada’. Ponadto zbiór rzeczowników, do których może odnosić się ciąg *plaszcz i szpady*, może być przez mówiących rozszerzany o inne nowe elementy mieszczące się w ogólnej charakterystyce semantycznej klasy rzeczowników nazywających utwory przekazujące jakąś treść, np. nie tylko *film*, *powieść*, *romans*, ale też *książka*, *gatunek*, *utwór* (innowacyjne połączenia z tymi rzeczownikami poświadcza NKJP). To zaś mogłoby być argumentem na rzecz uznania tego zbioru rzeczowników za klasę otwartą.

4.2.2.3 Rola wiedzy językowej i pozajęzykowej w ustalaniu zasobu frazeologizmów kwalifikujących się do opisu w słowniku

Wielki słownik języka polskiego jest słownikiem językowym w sensie, jaki temu określeniu przypisuje się dość powszechnie w polskiej lingwistyce ostatnich dekad: przekazywać ma wiedzę o wyrażeniach językowych, nie o ich desygnatach (obiektach im odpowiadających w rzeczywistości), a informacje te mają dotyczyć zasadniczo użycia tych wyrażen w języku polskim, nie zaś przekazywaniu specjalistycznej wiedzy z różnych dziedzin nauki. Nie jest zatem słownikiem encyklopedycznym. Widać to na przykład w zastosowanych w WSJP definicjach, ale można znaleźć odzwierciedlenie tej tendencji również w jego komponencie frazeologicznym.

Istnieje na przykład we współczesnej polszczyźnie szereg połączeń takich jak: *plan Balcerowicza*, *plan Marshalla*, *plan Hausera*, *plan Rapackiego*, *plan Gomułki*; *lista Wildsteina*, *lista Schindlera*, *lista Macierewicza*; *wojna siedmiodniowa*, *wojna trzydziestoletnia*, *wojna stuletnia*; *powstanie listopadowe*, *powstanie styczniowe*, *powstanie warszawskie*, *powstanie wielkopolskie*; *wydarzenia marcowe*, *wydarzenia czerwcowe*, *wydarzenia grudniowe* itp., którym można przypisać znaczenie globalne jedynie na podstawie znajomości wydarzeń historycznych, kulturalnych czy ekonomicznych, i do tej wiedzy musiałyby się odwoływać próby definiowania powyższych połączeń. Tzw. zwykły użytkownik języka nie interpretuje owych połączeń inaczej niż jako: ‘plan (jakiegoś) Marshalla/Hausnera/Rapackiego/Balcerowicza/Gomułki’. Co więcej, nawet przy odwołaniu się do wiedzy z zakresu historii, ekonomii, politologii itp. nie jest możliwe zwięzłe, ale pozbawione uproszczeń objaśnienie, czym były te „plany”. Jest to domeną innych nauk, nie językoznawstwa, i w opracowaniach z zakresu tych nauk czytelnik powinien szukać odpowiednich informacji.

Połączenia oparte na takich schematach mogą być uznane za pojedyncze jednostki leksykalne, jeśli stwierdzimy, że nastąpił proces leksykalizacji, jak np. w odniesieniu do jednostki *gest Kozakiewicza* ‘obraźliwy gest, który polega na zgięciu jednej ręki w łokciu i skrzyżowaniu jej z drugą’. Świadectwem leksykalizacji jest tu fakt, że jednostka ta pojawia się w kontekstach odnoszących się nie do konkretnego zachowania Kozakiewicza w czasie olimpiady w Moskwie, ale do każdego podobnego zachowania, z jakim mówiący może się spotkać.

W innych wypadkach konstrukcje te są notowane w polu-zakładce „Połączenia” i traktowane jako produkt łączliwości leksykalnej wyrazów *plan*, *lista*, *wojna*, *powstanie*, *wydarzenia* i in.

4.2.2.4 Forma hasłowa (podstawowa) frazeologizmu i jego warianty

4.2.2.4.1 Postać hasłowa

Postać hasłowa frazeologizmów tylko w jednym wypadku odbiega od tradycyjnie spotykanej w słownikach języka polskiego; jednostki mianowicie o postaci frazy czasownikowej (tzw. tradycyjnie zwroty frazeologiczne) są rejestrowane z etykietą hasła w postaci trzecioosobowej, z zaznaczonymi miejscami walencyjnymi, markowanymi przez zaimki *ktoś*, *coś* w odpowiednim przypadku, por. np. **ktoś zbija kogoś z pantalyku, ktoś kopie dolki pod kimś, ktoś robi interes na kimś/czymś** itd. Wyjątkiem jest sytuacja, gdy dany frazeologizm o postaci frazy czasownikowej występuje zasadniczo tylko w jednej konkretnej formie, innej niż forma trzecioosobowa, wówczas, rzecz jasna, ta jedyna forma jest formą hasłową, np. **stawiam dolary przeciwko orzechom**.

4.2.2.4.2 Warianty frazeologizmu i ich opis w słowniku

Wariancją we frazeologii nazywamy taką wymianę jednego ze składników jednostki nieciągłej na inny składnik, która nie pociąga za sobą zmiany znaczenia. Zjawisko to we współczesnej polszczyźnie ma ogromny zasięg; gdy sięgniemy do źródeł korpusowych, spotkamy zmienione postaci nawet – mogłoby się zdawać – najbardziej ustalonych frazeologizmów, np. *ktoś zbija kogoś z pantalyku* ma swoje postaci wariantywne takie jak *ktoś wybija kogoś z pantalyku*, *ktoś wytrąca kogoś z pantalyku*. To, oczywiście, wypadek skrajny i trudno by było takie jednostkowe wykołajenia w słowniku uwzględniać. Ale np. frazeologizm *twardy orzech do zgryzienia* w pełnym NKJP występuje 713 razy, jego zaś postaci wariantywne: *trudny orzech do zgryzienia* – 392 razy, *ciężki orzech do zgryzienia* – 285, *nie lada orzech do zgryzienia* – 130 (przy czym dwa ostatnie są w [WSPP](#) uznane za niedopuszczalne). Poświadczenia wszystkich wariantów obejmują m.in. teksty prasowe, nie można więc raczej powiedzieć, że modyfikacje te bez wyjątku są wynikiem niestaranności czy niekompetencji językowej mówiących (piszących). Właśnie dlatego w WSJP postanowiliśmy zarejestrować jak najwięcej wariantów frazeologizmów, które mają stosunkowo dużą liczbę poświadczeń korpusowych.

W związku z tym zdecydowaliśmy się w jednym artykule hasłowym umieszczać ciągi o tym samym znaczeniu, ale różniące się poszczególnymi segmentami. Formą hasłową w takim wypadku jest wariant główny frazeologizmu, czyli ten, który:

- jest wariantem najbardziej stylistycznie neutralnym, np. formą hasłową jest *ktoś udaje wariata*, a *ktoś udaje głupa* rejestrujemy jako wariant, ponieważ jest to jednostka wyraźnie nacechowana stylistycznie, z mocną uczuciową ekspresją, w przeciwieństwie do *ktoś udaje wariata*, wariantu najbardziej stylistycznie neutralnego;
- ma najwięcej poświadczeń w danych korpusowych;
- jest wariantem niekwestionowanym w [WSPP](#) co do poprawności;
- jest wariantem na tyle pełnym co do swego składu, że pozwala użytkownikowi uchwycić ewentualną motywację znaczenia metaforycznego danego frazeologizmu.

Natomiast do pozostałych wariantów danej jednostki frazeologicznej zaliczamy:

- warianty fleksyjne, różniące się formą fleksyjną danego segmentu/segmentów, przy zachowaniu tożsamości znaczeniowej całego danego ciągu, np.: *bez zmrużenia oka* i warianty *bez zmrużenia oczu* (zmiana formy liczby), *bez mrugnięcia okiem* (zmiana formy trzeciego segmentu, związana z wymianą leksykalną segmentu *mrużenie* na segment *mrugnięcie*);

- warianty słowotwórcze, np. *za kratami i za kratkami* ‘w więzieniu’, *ktoś przypiął komuś latkę* i *ktoś przypiął komuś latę*;
- warianty składniowe będące wynikiem przekształceń typu: *ktoś miota błyskawice z oczu i czyjeś oczy miotają błyskawice*;
- warianty leksykalne, powstałe w wyniku wymiany danego segmentu (segmentów) na inny (inne), najczęściej jakiś bliskoznaczny.

Uznajemy, że dane ciągi są wariantami leksykalnymi jednego i tego samego frazeologizmu, jeśli – przy zachowaniu tożsamości znaczenia – mają co najmniej jeden segment wspólny w ramach całej danej rodziny frazeologicznej (segment będący wyrazem semantycznie pełnoznanym). Innymi słowy: jeżeli mamy frazeologizm składający się z dwóch segmentów A i B oraz jego wariant: A i B₁, a ten wariant także podlega wymianie, np. na C B₁, to i tak traktujemy wszystkie w danej rodzinie tą drogą derywowane frazeologizmy jako warianty. Mamy zatem jakby „wariantywność dwustopniową”, swoiste warianty wariantów. Spróbujmy proces ten prześledzić na hasle mającym dotychczas najliczniejszą wariantywność. Hasło *ktoś miele językiem* ma warianty bezpośrednie: *ktoś miele jęzorem*, *ktoś miele ozorem*. Te z kolei podlegają dalszej substytucji, gdzie wymianie podlega segment czasownikowy *miele* – *chłapie*, *trzepie*, *klepie*, *kłapie*, *paple*, *międli*, *pytluje*. W wyniku procesu derywacyjnego otrzymujemy więc: ciąg główny (główkę hasła): *ktoś miele językiem* oraz jego 13 wariantów (choć możliwości jest tu znacznie więcej, ale chodzi o wyłącznie o warianty poświadczone): *ktoś chłapie językiem*, *ktoś trzepie językiem*, *ktoś chłapie jęzorem*, *ktoś kłapie jęzorem*, *ktoś miele jęzorem*, *ktoś trzepie jęzorem*, *ktoś paple jęzorem*, *ktoś międli jęzorem*, *ktoś chłapie ozorem*, *ktoś kłapie ozorem*, *ktoś klepie ozorem*, *ktoś miele ozorem*, *ktoś pytluje językiem*. Podobnie np. w przypadku ciągów: *terapia szokowa* – *terapia wstrząsowa* – *kuracja wstrząsowa* – *kuracja szokowa*.

Warianty danego frazeologizmu wyświetlają się bezpośrednio pod formą hasłową (w kolejności alfabetycznej z uwzględnieniem ewentualnych kwalifikatorów), a ponadto są zamieszczone również w odpowiednim polu-zakładce w hasle, por.:

terapia szokowa
kuracja szokowa
kuracja wstrząsowa
terapia wstrząsowa

Przy takim uporządkowaniu materiału zakłada się, że opis w hasle zawierającym warianty obejmuje je wszystkie, w szczególności jest to odzwierciedlone w cytatach, które obejmują poświadczenia wszystkich wariantów; warianty przy formie hasłowej mogą być opatrzone kwalifikatorami, a w polach-zakładkach „Informacja normatywna” i „Noty o użyciu” mogą pojawić się adnotacje dotyczące poszczególnych wariantów zarejestrowanych w hasle.

System opracowania słownika umożliwia czytelnikowi znalezienie odpowiedniego artykułu hasłowego, nawet gdy wpisze w okienko wyszukiwarki wyraz będący członem frazeologizmu w jego postaci wariantywnej pobocznej, a nie hasłowej (np. w odniesieniu do powyższego przykładu – wyraz *kuracja*). Jest także możliwość przejścia do odpowiedniego hasła frazeologicznego od hasła, które jest członem tylko frazeologizmu w postaci wariantywnej, a nie podstawowej, tzn. np. od hasła **kuracja**.

4.2.2.4.3 Wariantywność a synonimia związków frazeologicznych

Oprócz frazeologizmów wariantywnych istnieją również jednostki pozostające wobec siebie w stosunku synonimii (i oczywiście także w innych [relacjach semantycznych](#), jakie w WSJP odnotowujemy). Do synonimów będących jednostkami nieciągłymi zaliczamy tylko te ciągi,

które mają identyczne znaczenie, ale żadnego wspólnego (bądź bliskoznacznego) znaczącego elementu leksykalnego, bowiem te – jak to zostało powiedziane – w WSJP są uznawane za warianty. W związku z tym np. synonimami są: *z zamkniętymi oczami* i *z palcem w nosie*; *ktoś zrobił kogoś w konia* i *ktoś wpuścił kogoś w maliny*, ale już np. ciąg *ktoś zrobił kogoś na szaro* nie jest tu synonimem, ale wariantem w haśle *ktoś zrobił kogoś w konia*. Synonimy są opisywane w osobnych artykułach hasłowych.

4.2.2.4.4 Zakres informacji w artykułach hasłowych opisujących frazeologizmy i ich struktura

Mikrostruktura artykułu hasłowego opisującego frazeologizm jest podobna do tej w hasłach opisujących pojedyncze wyrazy, zasady wypełniania niektórych pól-zakładek są jednak dostosowane do specyfiki opisywanego materiału.

W haśle takim można znaleźć następujące elementy:

A) Forma hasłowa (por. [wyżej](#)).

B) Warianty (por. [wyżej](#)).

C) Pochodzenie – na pochodzenie frazeologizmu z języka obcego wskazuje się tylko wtedy, gdy jest ono dobrze udokumentowane, a frazeologizm jest ewidentną pożyczką lub cytatem z tego języka; dotyczy to przede wszystkim nowych anglicyzmów typu *akt mowy*, *białe kołnierzyki*, *niebieski ekran śmierci*, *sex appeal*. W polu-zakładce „Pochodzenie” podaje się także bardziej rozbudowane informacje dotyczące motywacji frazeologizmów, czy też ich pierwszego użycia w wypadku tzw. skrzydlatych słów, czyli wyrażen, którym można przypisać autorstwo, pierwotnie użytych w określonej sytuacji przez konkretną osobę (przeważnie pisarza w utworze literackim, dziennikarza, polityka itd.), a potem upowszechnionych i funkcjonujących w oderwaniu od pierwotnego kontekstu, np.:

kolos na glinianych nogach: Pierwsze użycie przypisywane Denisowi Diderotowi, w odniesieniu do Rosji 2. połowy XVIII wieku.

pożyteczny idiota: ros. pol'eznyj idiot; Autorstwo przypisywane Włodzimierzowi Leninowi, który miał tak nazwać dziennikarzy z krajów zachodnich, piszących entuzjastycznie o osiągnięciach państwa bolszewickiego.

globalna wioska: ang. global village; Wprowadzone przez Marshalla McLuhana w 1962 roku, jako termin naukowy.

D) Definicja (ew. kwalifikatory) – por. wskazówki dla typu [ZWYKŁE](#).

E) Relacje semantyczne – należy tu wspomnieć, że jako synonimy, antonimy itd. dla frazeologizmów podawane są również jednostki jednowyrazowe, jeśli tylko spełniają [warunki](#) nakładane na konkretną relację. Zapis jednostki jest zgodny z odpowiadającą jej formą hasłową. Tak więc wśród synonimów jednostki **ktoś kopnął w kalendarz** znajdzie się zarówno **ktoś odwalil kite**, jak i **umrzeć**.

F) Kwalifikacja tematyczna – zgodnie z [zasadami](#) przyjętymi dla wszystkich haseł w słowniku.

G) Połączenia – pogrupowane według struktur składniowych, jakie reprezentują. W wypadku haseł mających więcej wariantów notuje się tylko połączenia z wariantem głównym, wychodzimy bowiem z założenia, że łączliwość z danym wyrazem obejmuje wszystkie warianty frazeologizmu, a nieobecność konkretnego połączenia w korpusie może być dziełem przypadku.

H) Cytaty – ten segment hasła może być bardziej rozbudowany w wypadku frazeologizmów mających wiele wariantów, przyjęto bowiem zasadę, aby każdy zanotowany wariant zilustrować przynajmniej jednym autentycznym cytatem.

J) Odmiana – w polu tym występują chyba największe różnice w stosunku do haseł podstawowego typu. Nie ma bowiem gotowych paradygmatów, informację podaje się w sposób opisowy. Składa się ona z dwóch segmentów:

- typ frazy – informacja zamieszczona w tym miejscu jest swego rodzaju odpowiednikiem informacji o części mowy dla pojedynczych wyrazów. Mówi ona, jaki typ frazy reprezentuje, a co za tym idzie, jaką pełni funkcję w strukturze składniowej wypowiedzi opisywana jednostka. Mogą się tu pojawić następujące wartości:

- fraza zdaniowa,
- fraza czasownikowa,
- fraza rzeczownikowa,
- fraza przymiotnikowa,
- fraza przysłówkowa,
- fraza liczebnikowa,
- fraza wykrzyknikowa.

Kryterium zaliczenia obiektu do określonego typu frazy jest funkcja składniowa, nie zaś charakter formalny nadrzędnika danego frazeologizmu, tak więc np. frazami przysłówkowymi będą: **gołymi rękami**, w **drodze wyjątku**, **z pocałowaniem ręki**, gdyż w strukturze zdania pełnią one funkcję typową dla przysłówka – funkcję podrzędnika czasownika.

- szczegółowa informacja fleksyjna zależna od typu frazy i przedstawia się następująco:

dla fraz czasownikowych: odpowiednik aspektowy (cecha ta dotyczy całego frazeologizmu, a nie jego składnika werbalnego), informacja o aspekcie, o przechodniości/nieprzechodniości, wskazanie tych składników frazeologizmu, które podlegają odmianie. Przykłady:

coś spada na czyjeś barki: typ frazy: fraza czasownikowa
odpowiednik aspektowy: coś spadło na czyjeś barki
ndk, npch; odmienny: *spadać*;

ktoś przyprawia komuś gębę: typ frazy: fraza czasownikowa
odpowiednik aspektowy: ktoś przyprawił komuś gębę
ndk, npch, odmienny: *przyprawiać*;

dla fraz rzeczownikowych: rodzaj gramatyczny (ustalony dla wyrażenia jako całości i w sposób zgodny z klasyfikacją w SGJP) i wskazanie elementów odmiennych, np.:

atrament sympatyczny: typ frazy: fraza rzeczownikowa
m3, odmienny: *atrament, sympatyczny*;

bracia mniejsi: typ frazy: fraza rzeczownikowa
p1, odmienny: *bracia, mniejsi*;

dziadek do orzechów: typ frazy: fraza rzeczownikowa
m2, odmienny: *dziadek*;

Występować mogą również dodatkowe noty:

Zwykle lp (dla tzw. tradycyjnie singulariów tantum), np. **Boże Narodzenie**;

Używane również w lp (dla wyrażen używanych typowo tylko w liczbie mnogiej, ale takich, że użycie w stosunku do pojedynczego obiektu jest możliwe i spotykane, np. **leśne dziadki**, **siostry syjamskie**).

dla fraz przymiotnikowych i liczebnikowych: wskazanie składników podlegających odmianie;

dla fraz przysłówkowych i wykrzyknikowych: tylko informacja o nieodmienności.

K) Składnia – informacja składniowa podawana jest w podobny sposób jak w hasłach typu [ZWYKŁE](#). Warto przy tym zaznaczyć, że w wypadku fraz czasownikowych obligatoryjne pozycje składniowe są już obecne w główce hasła, np. **ktoś gra komuś na nerwach**, a informacja składniowa obejmuje dopiero pozycje fakultatywne, np. w hasle **ktoś jedzie na jednym wózku** w zakładce „Składnia” znajdziemy wskazówkę o możliwości dodania pozycji: z *KIM*.

L) Informacja normatywna (por. [wyżej](#)).

M) Noty o użyciu (por. [wyżej](#)).

4.2.3 Przysłowia w *Wielkim słowniku języka polskiego*

Liczba przysłów uwzględnionych w WSJP jest znacznie mniejsza niż w niektórych wcześniejszych polskich słownikach ogólnych. Wynika to wprost z przyjętej zasady odnotowywania jedynie faktów językowych poświadczonych tekstowo. Okazuje się, że warunek ten spełnia znacznie mniej przysłów, niżby się wydawało. Badacze przysłów (paremiolodzy) zgodnie uważają, że stanowią one element raczej biernego (jeśli w ogóle) niż czynnego słownika współczesnego Polaka. Jest więc haseł opisujących przysłowia stosunkowo mało, są to natomiast przysłowia – jak się wydaje – dość dobrze znane wykształconym użytkownikom polszczyzny i na tyle licznie poświadczone przede wszystkim w NKJP, że można się było pokusić o ich wyczerpujący opis. Mikrostruktura artykułu hasłowego opisującego przysłowie jest podobna do tej wprowadzonej w artykułach opisujących frazeologizmy. Specyficznym polem-zakładką w tych hasłach jest pole „Modyfikacje tekstowe”, w którym umieszcza się znalezione w tekstach (nie tylko pochodzących z NKJP) przekształcenia przysłów, celowe odstępstwa od postaci kanonicznej, czynione przeważnie w celach humorystycznych. Dostęp do tego pola uzyskuje się po kliknięciu przycisku nad formą hasłową. Oto przykład zawartości pola w hasle **Mądry Polak po szkodzie**:

Mądry Polak po szkodzie

MODYFIKACJE TEKSTOWE:

Mądry rząd po szkodzie.

źródło: NKJP: Natalia Skipietrow: Mądry rząd po szkodzie, Gazeta Wyborcza, 1996-07-22

Mądry Sejm po szkodzie.

źródło: NKJP: Dawid Warszawski: Po szkodzie, Gazeta Wyborcza, 1992-07-29

Mądry bank po szkodzie.

źródło: NKJP: Jacek Brzuszkiewicz: Siła białych skarpetek, Gazeta Wyborcza, 1994-12-08

Mądry Słowak po szkodzie.

źródło: NKJP: Milan Kruml: Mądry Słowak po szkodzie?, Gazeta Wyborcza, 1996-11-23/24

Mądry Polak po errorze.

źródło: Internet

4.3 Hasła typu SKRÓT

4.3.1 Co jest opisywane w hasłach typu SKRÓT

Za skróty uznajemy literowe oznaczenia wyrazów, które są odczytywane zasadniczo tylko jako całe wyrazy, np. *dr* (= doktor), *prof.* (= profesor), *adm.* (= admirał; administracja; administracyjny; administrator). Odnotowywane w słowniku są tylko skróty upowszechnione i częściej spotykane w tekstach (co weryfikuje się na podstawie danych korpusowych). Nie umieszcza się w WSJP skrótów o charakterze indywidualnym ani skrótów, a właściwie symboli, stosowanych w różnych dyscyplinach naukowych, jak np. symbole pierwiastków chemicznych, wartości fizycznych, matematycznych itp. Nie mają swoich haseł również oznaczenia graficzne typu % (= procent), \$ (= dolar USA).

4.3.2 Zasady hasłowania

Podstawowym kryterium jest kształt graficzny skrótu, w związku z czym:

1. Dla każdego kształtu tworzy się jedno hasło, niezależnie od tego, ile znaleziono rozwiązań danego skrótu, por. np. **adm.** – cztery możliwe rozwiązania (= admirał; administracja; administracyjny; administrator), **asyst.** – trzy rozwiązania (= asystent, asystentka, asystencki). Każde rozwiązanie ujęte jest i opisane w osobnym podhasle.
2. Tworzy się osobne hasła dla skrótów różniących się obecnością lub brakiem kropki, gdy mają różne rozwiązania w zależności od zapisu, np. *g.* (godzina), *g* (= gram), jak również wtedy, gdy są one tylko wariantami skrócenia jednego wyrazu, np. **s-ka, ska, sp.**

4.3.3 Kolejność podhasel

Pierwszym kryterium kolejności podhasel w hasłach opisujących skróty z wieloma rozwiązaniami jest frekwencja, drugim kryterium – część mowy (zgodnie z klasyfikacją stosowaną w polu-zakładce „[Odmiana](#)” haseł typu ZWYKŁE), a trzecim – pierwotność/wtórność derywacyjna.

Jako pierwsze podajemy rozwiązanie najczęstsze. Przy porównywalnej częstości decyduje kolejność części mowy, do jakiej należy rozwiązanie (rzeczownik, przymiotnik, czasownik, przysłówki, liczebnik, funkcyjne). Dodatkowo kolejno następującymi po sobie numerami opatrywano rozwiązania powiązane słowotwórczo, np. w hasle **adm.**:

- 1 – adm. = admirał (największa frekwencja w korpusie);
- 2 – adm. = administracja;
- 3 – adm. = administracyjny (jest wtórny wobec *administracja*, chociaż ma większą frekwencję w korpusie);
- 4 – adm. = administrator (bardzo niska frekwencja).

4.3.4 Dalsze informacje w hasle

W hasłach opisujących skróty znajdują się następujące pola-zakładki:

Warianty – podawane są w tym miejscu warianty graficzne skrótu (dla każdej interpretacji znaczeniowej odrębnie);

Rozwiązanie – podaje się tu wyraz lub ciąg, którego skróceniem jest obiekt opisywany w danym hasle, a więc np. **tj.** = to jest, **ozn.** = to znaczy, **tw.** = tak zwany, **śp.** = świętej pamięci, **ww.** = wyżej wymieniony. Jeśli rozwiązaniem skrótu jest wyraz lub ciąg, który może podlegać w tekście odmianie, jako rozwiązanie podajemy formę podstawową. Tak więc

w polu-zakładce „Rozwiązanie” dla **dr** zapiszemy doktor, dla **r.** – rok, dla **br.** – bieżący rok, mimo że empirycznie częstsze mogą być inne formy fleksyjne (np. dla **r.** i **br.** jest to forma dopełniacza). Jeśli rozwiązaniem skrótu jest niepodstawowa forma leksemu (tylko w takiej on występuje w tekstach), podajemy tę formę, np. **zob.** – zobacz.

Relacje znaczeniowe – uwzględnia się tylko relacje między obiektami będącymi skrótami, a więc jako synonim w haśle **zob.** będzie **p.** [= patrz].

Kwalifikacja tematyczna – na [zasadach ogólnych](#).

Składnia – odnotowuje się wymagania składniowe poszczególnych skrótów, np. w haśle **im.** [= imienia] mamy wpis: +Rz [KOGO/CZEGO].

Cytaty – [na zasadach ogólnych](#).

Noty o użyciu – to pole jest w hasłach typu SKRÓT stosunkowo bogato wypełniane, przede wszystkim informacjami z zakresu:

- odczytywania skrótów – dla jednostek, które są skrótami leksemów odmiennych, np.:
 - oo.** – Odczytywany jako odpowiednia forma przypadku leksemu *ojcowie* w lm; **abp** – Odczytywany jako odpowiednia forma przypadku leksemu *arcybiskup*.
- fleksji, np.:
 - abp** – w przypadkach zależnych w lp pisany z kropką *abp.* albo z końcówkami fleksyjnymi, np. *abpa*, *abpem*;
 - dr** – w przypadkach zależnych w lp r. m pisany z kropką *dr.*, albo z końcówkami fleksyjnymi, np. *dra*, *drem*, *drowi*, *drze*; w r. ż we wszystkich przypadkach pisany bez kropki;
- wymowy niewielkiej grupy skrótów, np.:
 - itp.*, *itd.*, *cdn.* które są czytane jako całe wyrażenie, ale wymawiane też w polszczyźnie potocznej jako: *itepe*, *itede*, *ce-de-en*;
- najczęstszych połączeń z innymi skrótami, w których występuje dany skrót, np.:
 - mgr**: Używany również w połączeniach, np: ks. mgr, mgr inż., mgr inż. arch., płk mgr

4.4 Hasła typu SKRÓTOWIEC

W odróżnieniu od skrótów skrótowce (akronimy) traktowane są przez współczesnych językoznawców jak samodzielne wyrazy; konsekwencje tego można znaleźć w opisie skrótowców w naszym słowniku. Liczba skrótowców we współczesnej polszczyźnie znacznie się powiększa, w WSJP opisane są tylko te najbardziej upowszechnione.

4.4.1 Forma hasłowa i warianty

Forma hasłowa skrótowca jest tożsama z jego formą podstawową, a więc najczęściej mianownikiem liczby pojedynczej. W osobnych artykułach hasłowych ujmuje się warianty ortograficzne skrótowca, np. **AIDS** i **aids**, **BHP** i **bhp**. Są one także wpisane w pole-zakładkę „Wariant” każdego artykułu hasłowego, przy czym kliknięcie w dany wariant powoduje otwarcie hasła ten wariant opisującego.

4.4.2 Podział na podhasła i ich numeracja

Stosowane tu są zasady podobne jak w hasłach typu ZWYKŁE, a więc:

- kolejnymi cyframi arabskimi oznacza się podhasła opisujące różne rozwiązania tego samego skrótowca;
- małymi literami alfabetu następującymi po numerze oznacza się znaczenia pozostające w relacji polisemii regularnej.

Kolejność podhasła odzwierciedla:

- a. na poziomie pierwszym – frekwencję korpusową rozwiązań, ew. intuicję dzisiejszego użytkownika języka;
- b. na poziomie drugim – zasady pochodności semantycznej.

Por. np.

SA 1. spółka akcyjna; 2. Sturmabteilung, oddziały szturmowe NSDAP; 3. sąd apelacyjny.

PESEL: 1a. numer, 1b. system.

PIN: 1. numer; 2a. Polski Instytut Naukowy [w Nowym Jorku] 2b. pracownicy Polskiego Instytutu Naukowego.

4.4.3 Dalsze informacje w haśle

W hasłach opisujących skrótowce znajdują się następujące pola-zakładki:

Wymowa – podawana systematycznie w każdym haśle (wraz z informacją o akcencie), na zasadach [opisanych wcześniej](#).

Rozwinięcie – podawana jest fraza będąca rozwinięciem skrótowca. Jeśli rozwinięcie jest wyrażeniem w języku innym niż polski, podaje się w nawiasie jego dosłowne tłumaczenie, np. **PIN** 1. (personal identification number) osobisty numer identyfikacyjny.

Definicja – jest czymś odrębnym od rozwinięcia. Definicja opisuje znaczenie leksykalne skrótowca, najczęściej przez jego odesłanie do rzeczywistości pozajęzykowej, co można prześledzić na przykładzie hasła **PESEL**. Oba jego wyróżnione podhasła mają jako rozwinięcie Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności, jednak definicje obu znaczeń są różne: 1a. jedenastocyfrowy numer wpisywany do dowodu osobistego służący do identyfikacji danej osoby; 1b. baza danych, która zawiera numery **PESEL**.

Kwalifikacja tematyczna.

Relacje znaczeniowe.

Połączenia.

Składnia.

Cytaty.

Odmiana.

Informacja normatywna.

Noty o użyciu.

We wszystkich tych polach obowiązują zasady opisane wcześniej w odniesieniu do haseł typu ZWYKŁE.

4.5 Hasła typu FUNKCYJNE

W hasłach typu FUNKCYJNE opisywane są jedno- i wielosegmentowe jednostki języka należące do następujących klas tzw. części mowy: partykuła, spójnik, przyimek, włącznik, operator metapredykatywny, modyfikator deklaratywności, relator, zaimek pytajny i komentarz metatekstowy (zob. wyjaśnienie klas w: § 4.5.11. Odmiana – część mowy). Zgodnie z opisem zaproponowanym przez Macieja Grochowskiego:

"Wyrażenia funkcyjne to jednostki leksykalne, które nie są zdolne do samodzielnego konstituowania zdania (w terminologii tradycyjnej: do wypełniania pozycji orzeczenia i orzecznika) i jako takie nie mogą stanowić członów relacji odniesienia przedmiotowego, której przeciwczłonami są obiekty i stany rzeczy pozajęzykowe. (...) Wyrażenia funkcyjne wchodzą w relację wyłącznie z innymi obiektami językowymi jako wyrażenia metapredykatywne (jednostki leksykalne) lub części predykatów właściwych (części jednostek). Pełnią więc funkcję intratekstualną." (Grochowski 1997: 36).

Równokształtne jednostki należące do typu FUNKCYJNE i typu ZWYKŁE opisywane są osobno, przy czym hasła należące do typu ZWYKŁE mają niższe numery niż hasła należące do typu FUNKCYJNE, np.:

widocznie I (przysłówek) **widocznie II** (partykuła)

bez I (rzeczownik) **bez II** (przyimek)

kiedykolwiek I (przysłówek) **kiedykolwiek II** (relator)

W obrębie hasła FUNKCYJNEGO opisywane są wszystkie jednostki o postaci równej formie hasłowej. Kolejność opisywania równokształtnych jednostek funkcyjnych odzwierciedla pochodność semantyczną jednostek (jednostka semantycznie podstawowa ma niższy numer niż jednostka pochodna, por. **akurat 1** jak w *Glupio byłoby, gdyby panu zwała się na przykład jakaś kontrola akurat w czasie załatwiania tej sprawy.* i **akurat 2** jak w *KARLOS - Robię to dla ciebie. NANA - Akurat!*).

4.5.1 Forma hasłowa

Jest elementem rozpoczynającym artykuł hasłowy, wyświetla się w kolorze czerwonym. Wielosegmentowe obligatoryjnie nieciągle jednostki funkcyjne mają w swojej formie hasłowej miejsca walencyjne (do wypełnienia) oznaczone jako *ktoś*, *coś* w odpowiednim przypadku (*niech komuś będzie*) lub *_* w wypadku, gdy miejsce walencyjne nie jest wypełniane jedynie przez obiekt: osoba/rzecz (*co* *_*, *to nie* *_*; *im* *_*, *tym* *_*; *zarówno* *_*, *jak* *_*).

4.5.2 Identyfikator znaczenia

Jest to etykieta różnicująca równokształtne jednostki, służąca szybkiemu odnalezieniu danego znaczenia.

Identyfikatorem znaczenia dla jednostek funkcyjnych może być:

- 1) odwołanie się (w formie skrótowej) do funkcji danej jednostki, najczęściej w postaci skróconej definicji, także z odwołaniem się do wyrazu semantycznie podstawowego (o ile jest to możliwe)

szczególnie: 1. niezwykle

2. dotyczy w sposób szczególny

- 2) podanie synonimu, quasi-synonimu lub hiperonimu, np.:

w ogóle: 1. wcale

2. ogólnie

bądź zaprzeczonego antonimu, np.:

- ponad:** 1. nie: pod
2. nie: mniej niż

3) wskazanie typowego kontekstu użycia

- niech:** 1. Niech pan usiądzie
2. Niech los będzie dla ciebie łaskawy
3. Niech Q będzie naszą zmienną
4. Niech zachorują, a wszyscy zaczną panikować
5. Niech się rozchoruje, a i tak czapki nie włoży

4.5.3 Chronologizacja

Jak w hasłach typu ZWYKŁE, zob. 4.1.2.

4.5.4 Warianty

Za warianty haseł funkcyjnych uważa się:

- fonologicznie zróżnicowane formy danej jednostki (w – we), a także jednostki fonologicznie pokrewne, o tożsamej dystrybucji i znaczeniu (*jeżeli* – *jeśli*; *dość* – *dosyć*),
- jednostki wielosegmentowe zawierające człony alternatywne (*nie tylko ... , lecz/ ale także/ również/ też*); w tym jednostki zawierające wymienne *że / iż, by / aby / żeby*,
- jednostki wielosegmentowe zawierające człon fakultatywny, w tym wymienny do zera (*po jaką cholere* – *po cholere*) i wymienny na inny element fakultatywny (*a to ci dopiero* – *a to dopiero, to ci dopiero, to dopiero*; *od groma <i ciut-ciut>*, *od groma <i trochę>*).

Nie uznaje się natomiast za warianty par typu *prócz* – *oprócz* czy *dokoła* – *dookoła*, między członami których zachodzą pewne subtelne różnice znaczeniowe.

Nie są także wariantami

- możliwe użycia danej jednostki z korelatem *to* (*skoro* _, [*to*] _; [*ten,*] *kto*),
- różne możliwe układy linearne jednostki (*bez łaski i łaski bez*; *ogłędnie mówiąc i mówiąc ogłędnie*; *o tyle* _, *o ile* _ i *o ile* _, *o tyle* _).

4.5.5 Pochodzenie

Jak w hasłach typu ZWYKŁE, zob. 4.1.4.

4.5.6 Wymowa

Jak w hasłach typu ZWYKŁE, zob. 4.1.5.

4.5.7 Definicja

Ze względu na odmienną funkcję jednostek funkcyjnych, ich definicje nie spełniają warunku tradycyjnie rozumianej przekładalności i podstawialności. Dla wyrażen funkcyjnych sformułowane zostały definicje metatekstowe, których zasadniczym celem jest wskazanie na związek definiowanych wyrażen z mówieniem:

dokładnie II 1 ‘o tym, o czym mowa, nie można powiedzieć niczego innego niż to, gdyż tylko to jest w każdym szczególe zgodne z rzeczywistością’

szczególnie 1 ‘to, o czym mowa, ma daną cechę w stopniu szczególnym, dlatego mówiący sądzi, że przypisać temu daną cechę, to powiedzieć za mało’

lecz ‘mówiący uważa, że to, co zostało powiedziane, to za mało, żeby wiedzieć, że o tym, o czym mowa, nie można pod danym względem powiedzieć czegoś innego niż to, co mówi’

Część z nich wskazuje także na rolę nadawcy w procesie kognitywnym:

niech 1 ‘nadawca chce, żeby ten, o kim mowa zrobił to, o czym mowa’

niech 4 ‘nadawca uważa, że aby było tak, jak w Zd.Nadrz., musi być najpierw tak, jak w Zd.Podrz.’

dokładnie II 2 ‘mówiący zgadza się z tym, co rozmówca powiedział, uważając, że to, co powiedział zgadza się w każdym szczególe z rzeczywistością’

akurat 2 ‘mówiący nie zgadza się z tym, co zostało powiedziane, uważając, że prawdziwe jest coś przeciwnego’

Definicje wyrażen (quasi)synonimicznych nie są identyczne, odzwierciedlają różne struktury treści wyrażen bliskoznacznych (zob. 4.5.10). Identyczne definicje otrzymują jedynie synonimy.

4.5.8 Kwalifikatory

Jak w hasłach typu ZWYKŁE, zob. 4.1.7.

4.5.9 Kategoria znaczeniowa

Kategoria znaczeniowa wskazuje ogólną nadrzędną kategorię semantyczną, którą reprezentuje opisywane wyrażenie. Tym samym formom hasłowym o różnych cechach gramatycznych przypisywana jest ta sama kategoria znaczeniowa. Kategorie semantyczne nie są zatem wyznaczane dla poszczególnych klas gramatycznych, ale „idą w poprzek” wszystkich klas jednostek.

Przykładowe kategorie znaczeniowe:

- wykładnik lokalizacji przestrzennej, np. *ponad, nad, poza, za, na zewnątrz,*
- wykładnik równoczesności, np. *podczas, podczas gdy, gdy, jak, kiedy,*
- wykładnik ekwiwalencji lub quasi-ekwiwalencji, np. *czyli, to znaczy, to jest, innymi słowy,*
- wykładnik wnioskowania, np. *czyli, skoro, toteż, więc, widocznie, widać, najwyraźniej,*
- wyrażenie epistemiczne – wykładnik oceny prawdziwości sądu, np. *chyba, prawdopodobnie, naprawdę, ktoś przypuszcza, że,*
- wykładnik korekty wypowiedzi, np. *znaczy, to jest, tfu, wróć.*

4.5.10 Relacje znaczeniowe

W klasie wyrażen funkcyjnych wyróżnia się następujące relacje semantyczne:

synonim
(quasi)synonim
konwers
hiperonim
sprzeczny
antonim
(quasi)antonim

Przyjmuje się, że relacje semantyczne zachodzą jedynie między jednostkami należącymi do tej samej klasy gramatycznej; z pokrewieństwa semantycznego jednostek należących do różnych klas należy zdawać sprawę w polu kategoria semantyczna.

Na temat synonimii, antonimii, sprzeczności i hiponimii zob. 4.1.9.

(Quasi)synonimy, (quasi)antonimy to jednostki posiadające wspólny nadrzędny komponent znaczeniowy (i poza nim komponenty znaczeniowe różne), w przypadku (quasi)antonimów raz rozstrzygnięty na tak, raz na nie (por. np. **szczególnie** – tak: wyróżnia, **nieszczególnie** –

nie: wyróżnia), oraz odmienne pozostałe komponenty w swoich strukturach semantycznych (np. komponent oceny w **nieszczególnie** nieobecny w **szczególnie**).

4.5.11 Odmiana

Leksemy funkcyjne w przeważającej części są nieodmienne. Dlatego też w zakładce Odmiana haseł typu FUNKCYJNE przedstawia się informacje o przynależności danej jednostki leksykalnej do jednej z klas jednostek (odpowiadających tradycyjnemu pojęciu części mowy):

- partykuła
 - a) właściwa
 - b) niewłaściwa
- spójnik
 - a) właściwy centralny;
 - b) właściwy szeregowy
 - c) niewłaściwy,
- przyimek
- łącznik
- operator metapredykatywny
 - a) operator gradacji,
 - b) operatory aproksymacji,
 - c) operatory limitacji,
- modyfikator deklaratywności
 - a) operatory przywyrazowe,
 - b) operatory zdaniowe,
 - c) operatory wypowiedzeń: pytajnych
wykrzyknieniowych
 - d) operator negacji,
- relator
 - a) obiektu,
 - b) czasu,
 - c) miejsca,
 - d) sposobu,
 - e) krotności,
 - f) cechy,
 - g) ilości i miary,
- zaimek pytajny
- komentarz metatekstowy

Partykuła to paratactem otwierający jedną pozycję dla rematu zdania (czyli składnika, na który pada główny akcent zdaniowy), nienacechowaną gramatycznie ani semantycznie; dzięki swojemu stałemu odniesieniu do tego składnika mający ogromną swobodę pozycyjną w zdaniu, por. np. *zwłaszcza, też, chyba, mianowicie*. Wyróżnia się partykuły właściwe (w nienacechowanym prozodycznie wypowiedzeniu otwierają pozycję ze swojej prawej strony) – m.in.:

ANALOGII: *także, też, również*

EPISTEMICZNE: *właściwie, w zasadzie, rzeczywiście, istotnie, oczywiście, naturalnie, w rzeczywistości, naprawdę, doprawdy, chyba, na pewno, rzekomo, jakoby, podobno*

PRECYZUJĄCE: *dokładnie, właśnie, akurat*

RESTRYKTYWNE: *jedynie, tylko, wyłącznie*

WYLICZENIA: *między innymi, na przykład*

WYRÓŻNIAJĄCE: *przede wszystkim, głównie, szczególnie, w szczególności, zwłaszcza* i niewłaściwe (występują jedynie przy rematach o postaci zdania; mają szyk zmienny względem zdania stanowiącego reumat, m.in. mogą wchodzić w głąb tegoż zdania, ale nie może być linearnie oddzielona od tego zdania): *zaś, niemniej*.

Spójnik to parataktem, operator metatekstowy, otwierający dwustronnie pozycje (nienacechowane ani semantycznie ani formalnie) dla innych wyrażeń.

Ze względu na szyk spójników wyróżnia się następujące podklasy:

- 1) spójniki właściwe – implikują obecność obu członów, strukturalnie nie należąc do żadnego z nich; komentują oba człony we wzajemnej relacji.
szeregowy, np. *i, a, oraz, tudzież, lub, albo, bądź, czy, ni, ani*
– tworzą struktury wyliczeniowe, polirematyczne.
centralne, np. *czyli, jakoż, toteż, to, ale, lecz, gdyż, bo, albowiem*
– każdy człon reprezentuje odrębną strukturę tematyczno-rematyczną.
- 2) spójniki niewłaściwe, np. *skoro, jeżeli, jeśli, jakby, gdyby, byle, choć, chociaż, ponieważ, jako że*
– przynależą strukturalnie do jednego z członów, zajmują stałą pozycję na jego początku; komentują ten człon przez odniesienie do drugiego.

Jednostki tradycyjnie zaliczane do spójników podrzędnych – typu *że, żeby, aby, by, jakoby* – reprezentują klasę włączników.

Przyimek wymaga od rzeczownika, z którym współwystępuje, określonej wartości kategorii przypadku, np. *nad+KIM, CZYM, w przeciwieństwie do+KOGO, CZEGO*.

Relator to syntaktem otwierający dwie nacechowane semantycznie pozycje po obu swoich stronach, przyłączający zdanie zależne do składnika zdania głównego lub do zdania głównego; sam zajmuje pozycję składnika zdania zależnego, np. *skąd, aż, który, co*. Wyróżnia się następujące grupy relatorów:

OBIEKTU: *kto, co*

CZASU: *gdy, kiedy, odkąd, dopóki, aż*

MIEJSCA: *gdzie, dokąd, skąd, którędy*

SPOSOBU: *jak*

KROTNOŚCI: *ilekroć*

CECHY: *jaki, który*

ILOŚCI I MIARY: np. *ile*

Włącznik – np. *że (iż), żeby (aby, by, ażeby, iżby), czy, jakoby* – to wyrażenie, które prawostronnie otwiera miejsce dla zdania zależnego, wprowadzając je na miejsce otwierane dla niego przez jakiś predykat (semantycznie i składniowo nadrzędny).

Włączniki współwystępują z predykatami, w których skład wchodzi komponenty ‘mówić’, ‘wiedzieć’ i ‘chcieć’, np.

wiedział, że ... ; sądził, że...; nie sądził, żeby...; uważał, że...; dziwił się, iż...; chciał, żeby...; prosił, by...; polecił, aby...; nie wiedział, czy...; wątpił, czy...; zapytał, czy...; utrzymywał, jakoby...; cieszył się, że...;

I analogicznie: *uwaga, że...; stwierdzenie, że...; prośba, żeby...; pytanie, czy...; sugestia, jakoby...; radość, że...; najważniejsze, że/ żeby...; wszystko jedno, czy...; ciekawe, że/ czy....*

Wybór włącznika zależy od znaczenia poprzedzającego kontekstu, por. *wie, że... – nie wie, czy...; wątpi, czy... – wątpi, żeby... – nie wątpi, że....*

Zaimek pytajny to jednostka otwierająca miejsce dla co najmniej jednego wyrazu i wraz z odpowiednią intonacją konstytuująca pytanie, np. *kiedy, kto, którędy*.

Komentarz metatekstowy to jednostka z poziomu meta, której podstawową funkcją jest komentowanie mówienia; w przeciwieństwie do partykuł i spójników jednostki te jako klasa nie mają ustalonej pozycji w strukturze zdania, np. *prawdę mówiąc, owszem, co do*.

Do klasy **modyfikatorów deklaratywności** zaliczane są zarówno syntaktemy, jak i parataktemy, a więc zarówno jednostki poziomu składniowego sensu stricto, jak i poziomu meta; ich wspólną cechą jest to, że wprowadzają do zdania nową ramę modalną; ich łączliwość w każdym wypadku jest inna, ale jednocześnie dla każdej jednostki silnie ograniczona, co odróżnia je chociażby od partykuł. Do klasy modyfikatorów deklaratywności należą np. jednostki *nie, niech, ale, oby*. Wyróżnia się następujące grupy:

OPERATORY PRZYWYRAZOWE: *-by, -ż(e), -li, no*

OPERATORY ZDANIOWE: *by, oby, niech, niechże, niechaj, niechajże, byle, bodaj, no*

OPERATORY WYPOWIEDZEŃ: pytajnych *czy, czyż, czyżby, a, albo, alboż, nie*
wykrzyknieniowych: *a, ale, ależ, no*

OPERATOR NEGACJI: *nie*

Operator metapredykatywny to wyrażenie otwierające jedną pozycję, nacechowaną wyłącznie semantycznie, dla wyrażen zróżnicowanych formalnie (przede wszystkim pod względem przynależności do klas tzw. części mowy) i wchodzące z tymi wyrażeniami w relację jednostronną. Jednostki tej klasy nie wchodzą na pozycje otwierane przez jednostki inne niż partykuły, np. *bardzo* + cecha stopniowalna, np. *bardzo ładna, bardzo głośno, bardzo kocha*. Są to jednostki metatekstowe, ich funkcja polega na komentowaniu wyrażenia, z którym się łączą.

Wskazać można trzy podklasy:

- 1) operatory gradacji – łączą się z wyrażeniami semantycznie stopniowalnymi, np. *bardzo, całkiem, coraz, dostatecznie, dosyć, dość, dużo, mało, kompletnie, nader, nadzwyczaj, nazbyt, nieco, sporo, trochę, wielce, wysoce, zanadto, zbyt, znacznie, zupełnie, strasznie, fenomenalnie*.

Współwystępują z przymiotnikiem, przysłówkiem, niektóre z czasownikiem.

Tradycyjnie większość operatorów gradacji kwalifikowana była jako przysłówki.

Jednostki te opisywane są łącznie (przez jednego redaktora) z homograficznymi przysłówkami (o ile takie istnieją) oraz z pokrewnymi słowotwórczo przymiotnikami (np. *strasznie* – *straszny*).

- 2) operatory aproksymacji – współwystępują z wyrażeniami charakteryzującymi wielkość obiektu / stanu rzeczy pod względem ilościowym – z punktu widzenia liczby, miary i ilości, np. *bez mała, blisko, gdzieś, koło, mniej więcej, niemal, nieomal, niespełna, około, omal nie, plus minus, ponad, prawie, przeszło, z, z górą, z hakiem, z okładem*.

Najczęściej łączą się z wyrażeniem liczbowym określonym (reprezentującym różne klasy gramatyczne).

- 3) operatory limitacji – łączą się z wyrażeniami (reprezentującymi różne klasy gramatyczne), które opisują, zdaniem mówiącego, właściwość uznawaną w danym wypowiedzeniu za graniczną, to znaczy zajmującą wysokie / niskie miejsce na skali – w porównaniu z oczekiwaniami mówiącego, np. *aż, ledwie, ledwo, zaledwie, dopiero, już, jeszcze, wreszcie, w końcu, nareszcie, przynajmniej, co najmniej, chociaż, choć, zgola, wręcz, wprost, istic*.

Nie wyróżnia się klasy dopowiedzeń. Jednostki tradycyjnie zaliczane do dopowiedzeń uznaje się bądź za partykuły, np. *oczywiście, naturalnie*, bądź za komentarze metatekstowe, np. *tak, a jak*.

4.5.12 Składnia

Każda jednostka jest tu zapisywana wraz z jej miejscami walencyjnymi oraz charakterystyką ich możliwych wypełnień. Wypełnienie charakteryzowane jest pod względem:

- kategorii przypadku

nad_: KIM/CZYM

w pozycji prawostronnej: Rz._{konkretny}

w Zd. z Cz._{ruchu ukierunkowanego} tylko w pozycji dookreślającej lokalizację Rz. wypełniającego miejsce „gdzie” tego czasownika

- klasy części mowy wraz z charakterystyką gramatyczną lub semantyczną

szczególnie _: Cz., Przym., Przys. nazwa cechy stopniowalnej

niech _: Cz.cz. przysz.

- typu zdania mogącego wypełnić miejsce walencyjne

Niech _: zd. z Cz.cz. przysz. | bezosob.

oby _: tylko w Zd. z Cz.cz. przesz. lub bezosob.

Ponadto dla jednostek kontekstowych charakteryzowany jest kontekst ich wystąpienia.

4.5.12.1 Szyk

Prezentowane są tu informacje dotyczące szyku zewnętrznego (pozycja jednostki wobec innych elementów zdania) oraz wewnętrznego (układ segmentów jednostki) dla jednostek wielosegmentowych. Informacja o obligatoryjnej, fakultatywnej bądź wykluczonej pauzie wewnątrz jednostki wielosegmentowej podawana jest poprzez wypisanie wariantów linearnych danej jednostki.

Szyk zewnętrzny dla jednostek wypowiedzeniowych z oczywistych względów nie jest opisywany.

Szyk jednostki jest charakteryzowany z uwzględnieniem następujących możliwości:

szyk zewnętrzny stały: antepozycja,

postpozycja,

interpozycja

zmienny: neutralny:

nacechowany:

jednostka kontekstowa

blokada pozycji finalnej

nie na absolutnym początku zdania

parenteza

szyk wewnętrzny: stały: rozsunięte obligatoryjnie

fakultatywnie

nierozsuwalne

zmienny: rozsunięte obligatoryjnie

fakultatywnie

nierozsuwalne

przestawialne

nieprzestawialne

Jeżeli na możliwość przekształceń jednostki są nałożone ograniczenia, informuje się o nich za pomocą formuły „z ograniczeniami”, por. np. dla **aż** (operator limitacji) – szyk zmienny: neutralna antepozycja, nacechowana postpozycja – z ograniczeniami. Jeżeli możliwe jest scharakteryzowanie ograniczeń, o jakich mowa, taka charakterystyka jest podawana.

4.5.12.2 Ograniczenia zakresu użycia

Prezentowana jest tu informacja dotycząca typów wypowiedzeń o określonych cechach prozodycznych i modalnych, w których dana jednostka nie może wystąpić. Ponadto informuje się o zakazie łączliwości danej jednostki z pewnymi (charakteryzowanymi gramatycznie (przypadek, czas, tryb, itd.)

nad 6 nie: w pozycji prawostronnej: Rz.lp

przecież nie: z rozkaznikiem

wręcz II nie: Cz.rozk.

bądź semantycznie (np. nie z wykładnikami aproksymacji, nie z wyrażeniami określającymi wysoki stopień cechy)) grupami jednostek bądź określonymi konstrukcjami.

akurat 2 nie: operatory modyfikujące stopień pewności nadawcy; nie: w kontekście pytań o uzupełnienie

4.5.12.3 Korelat

Informuje się tu o fakultatywnej bądź obligatoryjnej korelacji, tj. o wymaganiu specyficznego zaimkowego wykładnika zespolenia obecnego w zdaniu nadrzędnym (*ten, kto, tam, gdzie, o tym, o czym*)

a propos III 2 fakultatywny: *to*

kto II fakultatywny: *ten*

4.5.12.4 Aglutynacja

Informuje się tu o obligatoryjnej bądź fakultatywnej aglutynacji, tj. możliwości przyłączania części osobowych

oby w Zd. z Cz. cz. przesz. obligatoryjna: obym, obyś, obyśmy, obyście

4.5.13 Pragmatyka

Znajduje się tu informacja dotycząca typu aktu mowy, jaki może być dokonywany poprzez użycie danej jednostki, np.

tylko (*Tylko spróbuj jej o tym powiedzieć!*) – akt groźby

oby – wykładnik życzenia, groźby

prawda – (komentarz metatekstowy) używane także w pytaniach o potwierdzenie (*Przyjdiesz, prawda?*)

czy – w zdaniach interrogatywnych jako wykładnik prośby (*Czy możesz mi pomóc?*), propozycji (*Czy przynieść ci wody?*) i ekspresji emocji (*Czy ty zwariowałeś?*).

4.5.14 Informacja normatywna

Zob. 4.1.13.

4.5.15 Noty o użyciu

Pole to prezentuje istotne informacje:

a) o prozodii dla wielosegmentowych haseł typu FUNKCYJNE, tj.

- informacja o akcencie wyrazowym dla jednostek wielosegmentowych, zwłaszcza tych, których odmienne zaakcentowanie mogłoby doprowadzić do rozbicia jednostki jako całości, por. np.

a co [a cɔ]: *Pójdę tam. A co.*

ale tam [alɛ tam]: – *Oddał pieniądze? – Ale tam.*

nie ma co [nie ma cɔ]: *Trzeba wracać, nie ma co.*

coś tam coś tam [coś tam coś tam]: *Powiedział, że coś tam coś tam.*

ktoś/ coś jak nie [ktoś/ coś jak nie]: *Aż tu nagle jak nie trzaśnie, jak nie huknie.*

- informacja o obligatoryjnym i semantycznie relewantnym wydłużeniu głoski; por. np.
e tam [e: tam]
zaraz zaraz [za:raz]
bardzo śmieszne [ba:rdzo śmieszne]

b) dotyczące użycia zwokalizowanego wariantu przyimka, np.:

we – przed wyrazami zaczynającymi się od zbitek spółgłoskowych na w- i f-

ze – przed wyrazami zaczynającymi się od zbitek spółgłoskowych na z-, s-, ż-, sz-

c) o możliwych wariantach przyimka w identycznym kontekście, np. w (we) czwartek, w (we) trzech

d) dla jednostek otwierających pozycję dla zdania – informacja o tym, że możliwe jest jej użycie bez uzupełnienia zdaniowego, np. *nie ma mowy* może pojawić się bez wypełnionej pozycji dla zdania

e) na temat funkcjonowania jednostki w STR – dokonuje się wyboru pomiędzy wartościami:

tematyczna

rematyczna

komentarz przytematyczny

komentarz przyrematyczny

komentarz przyzdaniowy

komentarz do całych struktur tematyczno-rematycznych

Informacja ta jest podawana jedynie dla jednostek zajmujących niezmienną pozycję w STR wypowiedzenia, a więc dla jednostek, które bez względu na szyk zdania pełnią tę samą funkcję w STR. Dla jednostek pod tym względem obojętnych bądź – mimo predyspozycji do zajmowania określonego miejsca w STR – dopuszczających możliwość zajęcia także innej pozycji informacji o STR nie podaje się.

4.5.16 Przykłady

Przykłady pochodzą z NKJP, są lokalizowane. Czasami są skracane ([...]), lecz nigdy transformowane. Liczne jednostki, zwłaszcza kontekstowe, otrzymują ilustrację przykładową wielozdaniową.

Literatura cytowana

- Batko-Tokarz B., 2008 Tematyczny podział słownictwa w *Wielkim słowniku języka polskiego*, Nowe studia leksykograficzne, t. 2, red. P. Żmigrodzki, R. Przybylska, Lexis, Kraków. ([PDF](#))
- Bednarek A., Grochowski M., 1993, Zadania z semantyki językoznawczej, Toruń.
- Grochowski M., 1982, *Zarys leksykologii i leksykografii*, Toruń.
- Grochowski M. 1994, *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Grochowski M., (1997): *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków. ([DjVu](#))
- Mańczak W., 1956, *Ile rodzajów jest w polskim*, „Język Polski” XXXVI, s. 116–121. ([DjVu](#))
- Polański K., red., 1980–1992: *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*, t. 1–4, Ossolineum, Wrocław; t. 5. Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków. ([DjVu](#))
- SGJP: Słownik gramatyczny języka polskiego, Z. Saloni, W. Gruszczyński, M. Woliński, R. Wołosz, Wiedza Powszechna, Warszawa 2007.
- SJPDor: *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1–11, PWN, Warszawa 1958–1969. ([online](#))
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. 1–5, PWN, Warszawa 2003.
- WSPP: *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Żmigrodzki P., 2009, Wprowadzenie do leksykografii polskiej, Wydawnictwo UŚ, Katowice, s. 79–81.

Opracował i zestawiał: **Piotr Żmigrodzki**